

KÖSTENDİLLİ SÜLEYMAN ŞEYHÎ EFENDİ'NİN RÜYA KAVRAMI VE RÜYA YORUMU HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Birol Yıldırım*

Rafeq Hamood Najı Qasem**

Özet

İnsan hayatında önemli bir yeri olan rüya olgusu, İslâm düşüncesinde önemli bir yer tutmuş, bu konuda İslâm âlimleri tarafından geçmişten günümüze oldukça kapsamlı bir müktesebat oluşturularak insanlığın istifadesine sunulmuştur. Rüya unsuru, Hakk'a doğru giden manevî bir yolculuğu düzenlemekle mükellef olan tasavvufî düşünce içinde daha bir önemle ele alınmıştır. Bu bağlamda Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi de konuya gereken hassasiyeti göstererek rüya kavramını ana hatları ile izah ederek müstakil bir eser şeklinde olmasa da, değişik eserlerinde önemli bir tabirname ortaya koymuştur. Şeyhî rüyada görülmesi muhtemel olan insan, hayvan, bitki türünden birçok varlığın tabirini yapmıştır. Onun en önemli hususiyeti, tabire konu olan unsuru oldukça detaylı bir şekilde ele almasıdır. Bir örnek vermek gerekirse müellife göre rüyada görülen bir şeyin yorumu görüldüğü zaman birimi ve mevsimine göre bile farklılık arzeder. Netice olarak tek düze bir tabirle doğru sonuca ulaşamaz. Biz bu çalışmamızda seyr ü sülûk sürecinde sâlikler için önemli bir unsur olan rüya olgusunu Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi'nin bazı eserlerine yansıyan görüşleri doğrultusunda ele almayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Şeyhî, Tasavvuf, Rüya, Tahayyül, Tasavvur, Rüya tabiri.

SULEYMAN SHEIK EFFENDI'S CONCEPT OF DREAM AND HIS ARGUMENTS ON DREAM ANALYSIS

Abstract

The concept of dream, which has an important place in human life, played a significant role in Islamic thought. A quite comprehensive body of knowledge has been created and submitted for humanity's use by Islamic scholars on the matter to date. The dream phenomenon was handled with greater care in sufistic thought, which is responsible for regulating the spiritual journey to the God. In this context, Süleyman Şeyhi Efendi from Köstendilli outlined the dream phenomenon and created a significant interpretation in his various works, although not in an exclusive work, showing the required sensitivity about the matter. Şeyhî interpreted many species of animals, plants and people who can possibly be dreamed about. His most important characteristic is that he handles what is dreamed about in great detail. For example, according to the writer, interpretation of something dreamed about varies even depending on the time unit and season of the dream. In consequence, right conclusion cannot be reached with a single interpretation. At this study, we aimed to handle the concept of dream which is an important element for pilgrims during the spiritual journey. We handled the concept of dream according to Köstendilli Suleyman Sheik Effendi's arguments which has effect on some of his Works.

Keywords: Süleyman Şeyhî, Sufism, Dream, Imagination, Envision, Dream interpretation.

* Dr. Öğretmen, MEB, birolyildirim97@hotmail.com

** Dr.

Giriş

Asıl konumuza geçmeden önce müellifin hayatı ve eserleri hakkında kısa da olsa bir bilgi vermeyi faydalı ve gerekli buluyoruz. Süleyman Şeyhî Efendi (h.1163/1750) yılının ortalarında Bulgaristan'ın Köstendil beldesinde¹ itibarlı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.² Daha iki yaşında babasını kaybeden müellif Köstendil'de âyanlık yapan ağabeyi Çelebi İbrâhim Efendi'nin himayesinde büyümüştür. Yeri ve şekli net olmamakla birlikte iyi bir medrese tahsili görmüştür. Genç yaşında ağabeyi Çelebi İbrahim vasıtası ile Tarikât-ı Âliyye-i Nakşibendiyye'nin Müceddidiyye koluna mensup bir zât olan Şâmizâde Mustafa Efendi'ye intisap etmiştir. Mürşidlerinin gözetiminde kısa sürede ve başarılı bir şekilde seyr ü sülûkunu tamamlayarak, daha mürşidi hayatta iken irşad görevi almış, yaklaşık yetmiş yıllık ömrünün büyük bir kısmını bu yola hizmete hasretmiştir. Samimî bir Nakşibendî müntesibi olarak temayüz etmiştir. İçinde bulunduğu İmam Rabbanî geleneğinin aksine; tevhîd-i şühûdî/vahdet-i şühûd anlayışı yerine, İbnü'l-Arabî Hazretleri'nin ortaya koyduğu tevhîd-i vücûdî/vahdet-i vücûd anlayışını benimsemiştir. Âlim, şâir, hukuk ve yöneticilik vasıflarına sahiptir. Ağabeyi Çelebi İbrahim'in vefatından sonra Köstendil'de aile mesleği olan âyanlık ve mütesellimlik yapmıştır. Bir müddet de İstanbul mahkemelerinde “sakk üstadları”nın yanında görev almıştır. Derin bir fıkıh ve Arapça bilgisi gerektiren bu görev kendisine hukuk formasyonu kazandırmıştır. Bu görevinin bir semeresi olarak da “*Sakk-ı Şeyhî*” isimli eserini kaleme almıştır.³

Süleyman Şeyhî Efendi, etkili kişiliği ile Köstendil ve çevresinde oluşan mânevî atmosferin tam merkezinde yer almış, her kesim insandan büyük saygı görmüştür. Geride sadaka-i câriye türünden olarak “*Bahrü'l-Velâye*”, “*Lemeât-ı Nakşibendiyye*”, “*Sübhâtü'l-Levâiyih*” ve “*Sakk-ı Şeyhî*” gibi bazıları oldukça önemli ve meşhur olan birçok eser, halîfe ve Köstendil'de kendisinden sonra da oldukça aktif bir şekilde irşad görevini ifâ eden bir dergâh ve medrese bırakarak (1235/1819-20) ebedî âleme geçmiştir.

Müellifin geride bıraktığı eserler adeta külliyât çapındaki eserlerin bir kısmı kayıptır. Ama elimizde bulunanlar onun değerli mesajını sunabilecek çapta ve yeterliliktedir. Onlardan bir kısmı şunlardır:

¹ Köstendil, Bulgaristan'ın eski Yugoslavya sınırına yakın bölümünde başkent Sofya'nın yetmiş km. kadar güneybatısında, Osagova dağı'nın Hisarlık kolunun kuzey-doğu tarafında uzanan ovanın güney bölümünde, Struma nehrinin Banska kolu üzerinde 560 m. yükseklikte kurulmuş tarihi bir şehirdir. Önemli bir tarım merkezi olmasının yanında ılıcalarının çokluğu ile de meşhurdur. (Bkz., *Encyclopaedia Britannica*, London, I-XXV, 1953, XIII, 531; *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1975, XXII, 300; Ali Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî (Şeyhî Süleyman Efendi)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, 37; Bkz., Machiel Kiel, *The Encyclopaedia Of İslâm New Edition*, vol 5, Leiden 1979, 534-535; a. mlf., “Köstendil”, *DİA*, XXVI, 2002, 277-279.

² Süleyman Şeyhî Efendi'nin Bulgaristan'ın Köstendil beldesinde doğduğuna dair, elimizdeki tek delil, İnnehanzâde Mehmed Nâil'in “*Tuhfe-i Nâili*” adlı eserindeki ifadesinden ibarettir. (Bkz., İnnehan-zade Mehmed Tuman Nail, *Tuhfe-i Nâili*, I-II, Yazma, Türk Ansiklopedisi Kütüphanesi No: 1959-B-15/1-2, II, 521.) “*Tuhfe-i Nâili*” dışındaki eserler onun sadece Köstendilli olduğunu belirtmekle yetinmektedirler. (Bkz., Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333/1342, I, 88; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Aşâru'l-Müellifin* (I-II), MEB İstanbul 1951-1955, I, 407; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, (I-XV), Beyrut ts, IV, 259; Abdullah Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, (3000 Türk ve İslâm Müellifi), Yaylacık Mtb., İstanbul 1973, 462; Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*, 41.)

³ Bkz., Şeyhî, *Sakk-ı Şeyhî*, (Yazma) İstanbul Üniv. Ktp. Ty. Bl., 297.5, 190 vr.

1. *Lemeât-ı Nakşibendiyye*, 2. *Divan*, 3. *Zübdetü Nefehâtü'l-Üns*, 4. *Şerh-i Kelâm-ı Kibâr*, 5. *Mir'âtü'l-Muvahhidîn*, 6. *Mektûbât-ı Erbaîn*, 7. *Terkibât-ı Erbaîn*, 8. *Te'vilât-ı Hadîs-i Erbaîn*, 9. *Kûtü'l-Uşşâk*, 10. *Medâr-ı Sâlikân*, 11. *Etvâr-ı Hâcegân*, 12. *Nikâtü'l-Hikem*, 13. *Kitâbu Tâlia*, 14. *Şerhi Kelâmi'l-Vâsûtî*, 15. *Şerh-i Kelimât-i Bedreddîn*, 16. *Şerh-i Kelâm-ı Ca'fer-i Sâdık*, 17. *Şerh-i Ba'zı Gazeliyât*, 18. *Bahru'l-Velâye*, 19. *Sübhatü'l-Levâyh*, 20. *Hülâsatü'l-Esrâr*, 21. *Mecmau'l-Meârif*, 22. *Risâle-i Tasavvuf*, 23. *Risâle-i Şerh-i Celâliyye*, 24. *Mecmau'l-Esrâr*, 25. *Es'iletü'l-Esrâr*, 26. *Divan*, 27. *Işknâme*, 28. *Nebezetü'l-İrfân*, 29. *Târîh-i Köstendil*, 30. *Risâle-i Vesâyâ*, 31. *Usûlü'l-Vusûl*, 32. *Risâle-i Hakâik-i Aşk*.⁴

I. Rüya Kavramı: Tarihsel Süreç, Tanım

Rüya olgusu, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar insanların ilgi odağı olmuş bir meseledir. İnsanın fizyonomisi üzerine yapılan araştırmalar, rüya görmenin yeme içme gibi temel bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir. İlkel toplumlar uzun bir müddet rüyada gördüklerinin gerçek hayattaki yaşantılar gibi olduğunu düşünmüşlerdir. Eski Mısır, Asur ve Yunan toplumlarında kâhin ve büyücülerin en önemli görevi rüyaları yorumlamak olarak algılanmıştır. Rüya tabiri ile ilgili ilk yazılı metin, m.ö. 5000'li yıllarda kaleme alınmıştır. Asur hükümdarı Banibal'in kütüphanesinde rüya ilmine dair taş basma eserler bulunmuş, Hindistan'da yazılan Veda metinlerinde görülen rüyalara ait listeler yer almıştır.

Uykuda ruhun vücudu terk ettiğine inanılan Yunan toplumunda da rüya ilmine dair geniş bir müktesebat oluşmuştur. Bu kapsamda Hipokrat, Eflatun ve Aristo'ya rüya ile ilgili bazı eserler nispet edilmiştir.⁵ Demokritos'tan Hıristiyanlığın çıkışına kadar geçen sürede, Grekçe'de yirmi altı eser kaleme alınmıştır. Fakat bunlardan sadece Efesli Artemidoros'un Huneyn b. İshak tarafından "*Kitâbü Ta'bîrür'r-Rü'ya*" ismi altında Arapça'ya çevrilen eseri günümüze kadar gelmiştir.⁶ Tevrat'ın Tekvîn bölümünde Hz. Yûsuf'un rüyalarından bahsedilir. Ayrıca Talmud'un son kısmında rüyalarla ilgili bir

⁴ Müellifin hayatı, eserleri ve tasavvufi görüşleri ile ilgili geniş bilgi için bkz., Şeyhî, *Bahrü'l-Velâye: 1001 Sâfi*, (Haz. Sezâi Küçük-Semih Ceyhan), Mavi Yay. İstanbul 2007; 728-730. *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333/h.1342; a. mlf., "Süleyman Efendi: Köstendil Mollazade Süleyman Şeyhî Efendi", *Sırat-ı Müstakîm, Sebîlü'r-Reşad*, VI, Sayı: 145. İstanbul 2 Haziran 1327; Yılmaz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî*; Semih Ceyhan, "Köstendilli Süleyman Şeyhî", *DİA*, Ankara 2010, XXXVIII, 108-109; Wikipedia, Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2015, <https://tr.wikipedia.org/>; Selami Şimşek, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, Buhâra Yayınları, İstanbul 2012, 213-215; Birol Yıldırım, *Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Erzurum 2016; Mustafa Kundakçı, *Köstendilli Şeyhî'nin Divan'ının Tenkitli Metni*, Sakarya Üniversitesi S.B.E., Yüksek Lisans Tezi, 2003; Kazım Aydemir, *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Kûtü'l-Uşşâk ve Hulâsatü'l-Esrâr'ın Tahlili*, Marmara Üniversitesi S.B.E., Yüksek Lisans Tezi, 1998; Mustafa Ejder, *Köstendilli Mollazade Süleyman Şeyhî Efendi'nin Mir'âtü'l-Muvahhidin Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi S.B.E., Yüksek Lisans Tezi, 1989; Gönül Doğan, *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Nikâtü'l-Hikem Adlı Eseri (İnceleme ve Metin)*, Marmara Üniversitesi S.B.E., Yüksek Lisans Tezi, 2008; Haticetü'l-Kübra Öksüz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Mektûbât-ı Erbaîn, Terkibât-ı Erbaîn ve Te'vilât-ı Erbaîn İsimli Eserleri (İnceleme ve Metin)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul 2010.

⁵ Bkz., İbrahim Türek, *Rüyalar*, İstanbul, 1965, 13; Hakkı Şinasi Çoruh, *Rüya Dünyamız*, İstanbul 1968, 59-62.

⁶ Çoruh, *Rüya Dünyamız*, 59-62.

bölüm bulunmaktadır. İncil'de rüya anlamına gelen on iki ayrı kelime geçmekte, bu arada birçok Yahudi ve Hıristiyan rüya tabircisinin varlığı bilinmektedir.⁷

İslâm öncesi Türklerde de rüyanın haber taşıyıcılık açısından önemli bir yeri vardır. Uygur Türeyiş efsanesinde -Böğü Han örneğinde görüldüğü gibi- hanlar gördükleri rüyalar doğrultusunda hareket etmişlerdir.⁸ Türk toplumunda İslâm'dan sonra da rüyanın önemli bir rolü olmuştur. Örneğin Osmanlı devletinin doğuşunda Osman Gazi'nin gördüğü rüya önemli bir ilham kaynağı olmuştur.⁹ Yine toplumumuzda geçmişten günümüze önemli bir yeri olan âşıklık geleneğinde rüya motifinin önemli bir yeri vardır. Ozanlık ya da âşıklığın en önemli şartlarından biri de, rüyada pir elinden bade içmek olarak kabul edilmiştir.¹⁰ Burada konu ile ilgili olması hasebi ile şunu da ekleyelim. Erzurumlu âmâ bir halk ozanı olan Mevlüt İhsânî, doğuştan kör olanlar rüyayı bir ses duyma olarak algılamak, sonradan görme yetisini kaybedenlerin rüyayı normal insanlar gibi gördüklerini belirtir.¹¹

İslâm dininin doğduğu zemin olan câhiliye devrinde rüya tabiri yaygın bir uygulama olup, kâhinlerin görevlerinden biri de rüyaları yorumlamaktır. Bu kâhinler arasında Şık, Satîh, Râbia b. Nasr el-Lahmî ve Sevâd b. Karîb gibi meşhur isimler vardır.¹² İnsan doğasının bir parçası olan rüya olgusu, İslâm'ın ana kaynağı Kur'ân ve sünnette de yerini almış ve Peygamber Efendimiz ve akabinde gelen dini otoriteler tarafından yorumlanmış, değerlendirilmiş ve önemli bir veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm rüya kavramını tanımlamakla kalmamış, geçmiş peygamberlerin rüyalarından bahsederek, kavramın tevhidî gelenek içinde yer alan serüvenini de aktararak tarihsel arka planını ortaya koymuştur.

Sözlükte “görmek” anlamındaki rü'yet kelimesinden türemiş olan rüyâ kelimesi, insanların uykularında gördükleri şeylerin/düş bütünü genel adıdır.¹³ Sözlük anlamı

⁷ İlyas Çelebi, “Rüya”, *DİA*, XXXV, 2008, 306; Özer Çetin, “Dini Tecrübenin Anlaşılmasında Rüyanın Rolü: Yusuf Sûresindeki Rüyalar Üzerine Psikolojik Bir Yorum”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (ss. 93-119), (XXI), 2, 2012, 99-102.

⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara, 1971, I, 75.

⁹ Osman Gazi bölgede gazâlara devam ederken bir gece rüyasında, kendi topluluğu arasında bulunan ve zaman zaman gidip geldiği aziz Şeyh Edebâlî (v. 726/1325-26)'nin koynundan bir ayın doğup kendi koynuna girdiğini, girer girmez de karından bir ağacın bittiğini görür. Ağacın gölgesi bütün âlemi tutmaktadır. Sabah olunca rüyasını şeyhe anlatır. Edebâlî ona rüyasını yorumlar. Rüya yorumuyla Edebâlî, Allah'ın Osman'a ve nesline padişahlık ihsan ettiği müjdesini verir. (Emine Sonnur Özcan “Âşıkpaşazâde Târîhi'nde Osmanlı Hâkimiyet Söylemi ve Terminolojisi The Ottoman Sovereignty Discourse and Terminology in the Âşıkpaşazâde Târîhi”, (ss. 141-156), *OTAM*, 38/Güz 2015, 148-149; Bkz., Nişancı Mehmet Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi, Osmanlı Tarihleri I*, (Çev. İ. Hakkı Konyalı), İstanbul 1949, 343-344.

¹⁰ Bkz., Umay Günay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara 1992,11; Seyran Gayıbov, “Hasta Kasım'ın Rüya Motifinin Tahlili”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2011, 58, (ss. 131-138.)

¹¹ *Mevlüt İhsani Belgeseli (Mevlüt Şafak)*,Yapımcı: Türk Haberler Ajansı Yönetmen: Kutlay Doğan, TRT Belgesel 1. Bölüm, <https://www.google.com.tr>, Erişim Tarihi: 03/05/2016.

¹² İlyas Çelebi, “Rüya”, *DİA*, XXXV, 306; Çetin, 102; Annemarie Schimmel, *Halifenin Rüyaları İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*, (Çev. Tüba Erkmen), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 55.

¹³ Bkz. İsmail el-Cevherî, *es-Sıhah tâcu'l-luğâ ve sıhahu'l-arabiyye*, Kâhire 1982, VI/234; er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi ğaribi'l-kur'ân*, Kahraman Yay., İstanbul 1986, 304; Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, Dâru'l-fıkr, Beyrût 1414/1994, XIV/297; Rüyanın İngilizcesi “Dream”; Fransızcası “Rêve”; Almancası “Traum”dur. (O.A. Gürün, *Psikoloji Sözlüğü*, İnkılap Kitapevi İstanbul 1971; Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi VI*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1976.

aynı olan hulm/çoğulu ehlâm¹⁴ kelimesi ise daha çok korkunç düşleri ifade eder. Bu anlamda Peygamberimiz (s.a.v.) “*Rüya Allah’tan, hulm ise şeytandandır*” buyurmuştur. Rüyaların rahmânî olanına rüyâ-yı sâdıka, şeytanî olanına ise hulm denir. Adgâs ü ahlâm adgâs/ot demetleri kelimesi, “*Dediler ki ru’ya dediğin “Edgâs ü ahlâm” demet demet hayalâtıdır, biz ise hayalâtın te’vilini bilmiyoruz*”¹⁵ âyetinde ahlâm kelimesine izafe edilmesiyle adgâs ü ahlâm tabiri elde edilmiştir. Bunun anlamı yaşı kurusuna karışmış ot demetleri gibi, yenisi eskisine karışmış uyku halleri, hiçbir anlamı olmayan karmakarışık hayaller demektir.¹⁶

Rüya kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de altı yerde geçer.¹⁷ Bunların dördünde “rüya” anlamında “*er-Ru’yâ*”¹⁸ şeklinde, birinde “*Benim rüyam*” anlamında “*Ru’yâyî*”¹⁹, diğerinde ise “*Senin rüyan*” anlamında “*Ru’yâke*”²⁰ şeklinde yer alır. Kur’an’da ayrıca yine rüya anlamında²¹ ahlâm kelimesi de kullanılır. Kur’an’da üç kez geçen bu kavram,²² kullanıldığı yerlerin ikisinde rüya anlamında kullanılmıştır.

Rüya ile ilişkili olarak Kur’an’da zikri geçen bir başka kelime de “menâm”dır. Esas itibariye uyku yeri, göz gibi anlamlara gelen kelime,²³ Kur’an’da iki yerde²⁴ rüya anlamında kullanılmıştır. Kelimenin rüya anlamında kullanıldığını İbrahim (a.s.)’ın gördüğü rüyanın anlatıldığı Kur’ân-ı Kerîm’in 37. sûresi olan Sâffât sûresindeki kullanımdan anlıyoruz. Adı geçen sûrenin 102. âyetinde İbrahim’e, oğlunu rüyasında kesmesi emredildiği anlatılırken “menâm” kelimesi kullanılmış, aynı sûrenin 105. âyetinde ise, bunun için “ru’yâ” kelimesi kullanılmıştır. Bundan anlaşılıyor ki aynı olayı anlatmak üzere kullanılan “menâm” ve “ru’yâ” kelimeleriyle aynı şey kastedilmiştir.²⁵ Bunların dışında ehâdis ve mübeşşirât kelimeleri de rüya anlamında kullanılmıştır.²⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. İbrâhim, Hz. Yûsuf (a.s.) ve Mısır hükümdarının gördüğü rüyalar söz edilmekte,²⁷ Resûl-i Ekrem’in gördüğü bir rüyanın doğru çıktığı Allah tarafından bildirilmektedir.²⁸

¹⁴ Bkz., Şaban Karasakal, “Kur’ân’da Rüyâ ve Hulm Yakınanlamlılarının Farkları”, (s. 163-198) *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (10), 3, 2010, 169-172.

¹⁵ Yusuf 12/44.

¹⁶ İlyas Çelebi, “Rüya”, *DİA*, XXXV, 306.

¹⁷ Bkz. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu’cemu’l-mufehres li elfâzi’l-kur’âni’l-Kerîm*, el-Mektebetu’l-islâmî, İstanbul 1982, 285.

¹⁸ Bkz. Yusuf, 12/43; el-İsrâ, 17/60; es-Sâffât, 37/105; el-Feth, 48/27.

¹⁹ Bkz. Yusuf, 12/43.

²⁰ Bkz. Yusuf, 12/5.

²¹ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XII/145.

²² Bkz. Yusuf, 12/44, el-Enbiyâ, 21/5.

²³ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu’l-arab*, XII/596.

²⁴ Bkz. el-Enfâl, 8/43; es-Sâffât, 37/102.

²⁵ Bkz., Hidayet Aydar, “Kur’an’da Rüyalar ve Rüyaların Hayata Yansımaları”, (ss. 39-60), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, (V) 1; 41.

²⁶ İlyas Çelebi, “Rüya”, *DİA*, XXXV, 306.

²⁷ Bkz., Özer Çetin, “Dinî Tecrübenin Anlaşılmasında Rüyanın Rolü: Yusuf Sûresindeki Rüyalar Üzerine Psikolojik Bir Yorum”, (ss. 93-119); Dilaver Güner, “Hz. Yûsuf’un Gördüğü Rüyanın *Fusûsü’l-Hikem*’deki Yorumu”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-1)*, Yıl: 9, 2008, Sayı: 21, (ss. 39-56).

²⁸ el-Feth 48/27.

Rüya ile çok yakından ilişkili bir kavram da vakıdır. Kâşânî vakıyı genel anlamda ele almış, “*Hangi tarzda olursa olsun kalbe gelen şey*” olarak tanımlamıştır.²⁹ Şeyhî'ye göre ise vakıa, râinin rüyâsında gördüğü şeyin zâhirde aynen zuhûr etmesidir. Bu durumda râinin nazarı âlem-i misâle değil, hazîne-i ilâhiyeye, yani kazâ-i Rabbâniyeye taalluk etmiştir. Görülen rüyâ zâhire mutâbıksa vakıdır. Fakat görülen rüyâ âlem-i misâle mütaallık ise o mâna aynen tabir edilmez. Galebe-i evsâfi ile te'vile muhtaçtır. Eğer te'vilde isâbet edilirse zuhûrunda âgâh olur. Eğer te'vilde hata ederse, rüyâ aynen zuhûr eder. Zuhûrdan sonra âgâh olabilirse ni'mel matlûb; olamaz ise mektûm kalır.³⁰

Kur'an'da rüya yorumu da değişik kavram ve yorum örnekleri ile yerini almıştır. Rüyaların yorumu için “ta'bîrû'r-rü'yâ”³¹, “te'vîlü'r-rü'yâ”³², “te'vîlü'l-ahlâm”³³, “te'vîlü'l-ehâdîs”³⁴ tamlamaları ve “iftâ”/hüküm açıklama kelimesinin çeşitli türevleri³⁵ kullanılmıştır. Hz. Yûsuf (a.s.)'a rüyaların yorumunun öğretildiği³⁶, Hz. İbrâhim, Hz. Ya'kub ve Hz. Yusuf'un gördükleri rüyaları tabir ederek bu yorum ışığında hareket ettikleri³⁷ belirtilmektedir. Örnek olarak Kur'an-ı Kerîm'de Hz. İbrâhim'den rüyasında oğlunu kurban etmesi istenmiş,³⁸ Hz. Yûsuf (a.s.) rüyasında on bir yıldızın, ay ve güneşin kendisine secde ettiğini gördüğü rüya ile onun ileride peygamber olarak seçileceğine işaret edilmiştir.³⁹ Yine Hz. Yûsuf (a.s.) Mısır'da hapse atılması sırasında hapisteki iki gencin ve Mısır kralının⁴⁰ gördüğü rüyaları isabetli bir şekilde yorumlamıştır.⁴¹

Cenâb-ı Hak, Bedir Gazvesi öncesinde Resûlullah (s.a.v)'e düşmanlarının sayısını rüyasında az göstermiş,⁴² Hudeybiye öncesinde Müslümanlar ile birlikte Mekke'ye gireceğine ilişkin gördüğü rüya, bir yıl sonra gerçekleşmiş,⁴³ Hz. Peygamber'den mucize göstermesini isteyenlere karşı Bedir Gazvesi veya Mekke'nin fethi öncesinde gördüğü rüyalardan söz edilmiştir.⁴⁴

²⁹ Abdürrezzâk, el-Kâşânî, (v. 730/1330), *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004, 576.

³⁰ Şeyhî, *Terkibât*, 40b.

³¹ Yûsuf 12/43.

³² Yûsuf 12/100.

³³ Yûsuf 12/44.

³⁴ Yûsuf 12/6, 21.

³⁵ Yûsuf 12/43, 46.

³⁶ Yûsuf 12/6, 21.

³⁷ Yûsuf 12/4-6; es-Sâffât 37/102.

³⁸ es-Sâffât 37/100-113.

³⁹ Yûsuf 12/4-5.

⁴⁰ Yûsuf 12/36, 41-49.

⁴¹ Yûsuf 12/99-100.

⁴² el-Enfâl 8/43.

⁴³ el-Feth 48/27.

⁴⁴ Yûsuf 12/4-5, 43, 100; es-Sâffât 37/105; Bkz., Hidayet Aydar, Kur'an'da Rüyalar ve Rüyaların Hayata Yansımaları” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (V) 1, 2005; ss.39-60; Yusuf Batır, “Kur'an Kıssalarının Amaçlarıyla İlgili Kavramların Eğitim Öğretim Açısından Tahlili”, *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 9, IX, Sayı 1, Bahar 2014 (ss.155-183); Yusuf Işıcık, “Kur'anda İki Temel Kavram: Te'vil ve Müteşabih”, Erişim Tarihi: 04/15/016, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr.>, (ss.15-34); M. Zeki Duman, “Kur'an'da Müteşabihât”, *Bilimname*, (III), 9, 2005, (ss. 13-37).

Rüya kavramına Kur'ân-ı Kerîm'in yanında, hadîs-i şerîflerde de çokça değinilmiş, Hadis mecmualarında “*Kitâbü'r-Rü'yâ*” ve “*Kitâbü Ta'bîri'r-rü'yâ*” başlığı altında Peygamber Efendimiz'in rüyalarına ve yorumlarına yer verilmiştir. Resûl-i Ekrem'e ilk vahiy sâlih rüya şeklinde gelmiş, altı ay müddetle vahiy bu şekilde devam etmiştir. “*Müminin sâdik rüyası nübüvvetin kırk altıda biridir*”⁴⁵ hadîs-i şerifi de bu gerçeğe işaret etmiş, vahyin kesilmesine karşılık, mübeşşirâtın devam ettiği bildirilmiştir.⁴⁶ Yine İslâm'ın en önemli şîârı olan ezan rüya yoluyla bizlere armağan edilmiştir.⁴⁷

Resûlullah (s.a.v.)'in sabah namazından sonra sahâbîlere, “*İçinizde rüya gören var mı?*” diye sorduğu, varsa tabir ettiği,⁴⁸ zaman zaman kendi rüyalarını da anlattığı ve tabir ettiği, yahut ashaptan birine yorumlattığı, güzel rüyaların anlatılıp tabir edilmesini hoş karşıladığı, kötü rüyaların anlatılmamasını ve tabir edilmemesini istediği bilinen bir gerçektir. Öte yandan ashâb-ı kirâm içinde Hz. Ebû Bekir Efendimiz'in rüyaları genelde isabetli tabir ettiğine dair yaygın bir kanaat oluşmuştur.⁴⁹ Hz. Ali Efendimiz ise rüyanın oluşumu üzerinde durmuştur. Ona göre uyku halinde ruh bedenden ayrılır, ama ışıkları bedende kalmaya devam eder. İnsan işte insan bu ruh kalıntısı ile rüya görür. Kişi uyandığında ruh bedene geri döner.⁵⁰

Rüya mefhumu, hemen hemen tüm İslâmî ilim dallarında önemle ele alınmıştır: Tefsir âlimleri rüyanın oluşumunu genel olarak Zümer sûresinin 42. âyetine dayanarak açıklar. Söz konusu âyet-i kerîme şöyledir: “*Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır.*” Bu âyette Allah Teâlâ'nın ölmek üzere olanların canını aldığı, ölmeyenleri de uykularında -bedenlerinden alıp kendilerinden geçirdiği- ardından ölümüne hükmettiği kimselerin canlarını yanında tuttuğu, ötekilerini belli bir süreye kadar salıverdiği bildirilmektedir. Mu'tezile âlimleri, uyuyan insanda idrak bulunmadığını belirterek rüyada görülenlerin hayalden ibaret olduğunu söylemiştir. Ancak âlimlerin büyük çoğunluğuna göre rüya, insanın ruhu ile gördüğü ve akli ile idrak ettiği bir olaydır. Rüya, mâna âleminde rü'yet âlemine semboller şeklinde indirilen ilham olarak da değerlendirilir. Sûfiler ise rüyayı uykuda misal âlemini seyreden ruhun gördüklerini uyanınca hatırlaması şeklinde açıklamaktadır.⁵¹

Kelâm âlimlerinin genel kanaatine göre ise rüya kesin bir bilgi kaynağı değildir. Dolayısıyla Peygamber Efendimiz'i rüyada görerek ondan bilgi aldığını söyleyenlere itibar edilmez. Hz. Peygamber (s.a.v.), “*Uyanıncaya kadar uyuyan kişiden kalem*

⁴⁵ Buhârî, “Ta'bîr”, 5; İbn Mâce, “Ta'bîr”, 1; Tirmizî, “Rü'yâ”, 2-3.

⁴⁶ Buhârî, “Ta'bîr”, 6.

⁴⁷ Bkz., Ebû Dâvûd, “Salât”, 28; İbn Mâce, “Ezân”, 1; İlyas Çelebi, “Rüya”, *DİA*, XXXV, 307.

⁴⁸ Buhârî, “Ta'bîr”, 47; Ebû Dâvûd, “İmân”, 10; Dârimî, “Rü'yâ”, 13.

⁴⁹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 28; İbn Mâce, “Ezân”, 1; İlyas Çelebi, “Rüya”, *DİA*, XXXV, 307.

⁵⁰ Rüya ilgili önemli bir kaynak olan Zümer sûresinin 42. âyetinin tasavvufî tefsiri için bkz., el-Hasenî el-Hüseynî, Kutb-ı Rabbânî Seyyid Şerif Şeyh Abdülkâdir Geylânî, (470-561/1077-1166), *Geylânî Tefsiri* I-VI, (Tahk. Muhammed Fâdil Geylânî, Terc. Heyet), Ceylani İlim Araştırma ve Yayın Merkezi, İstanbul 2012, c. V, s. 106-107.

⁵¹ İlyas Çelebi, “Rüya”, *DİA*, XXXV, 307.

kaldırıldı”⁵² buyurmuştur. Öyle ise mükellef olmayan bir kişinin gördükleriyle nasıl amel edilir?⁵³ Kelâm âlimleri rüyayı Allah Teâlâ'nın rüyada görülüp görülemeyeceği “*ruyetullâh*” kavramı etrafında da tartışmıştır. Allah'ın rüyada görülüp görülemeyeceği meselesinde Şîa ve Mu'tezile âlimlerinin görüşü olumsuz, Ehl-i sünnet'in görüşü ise olumludur. “*Beni rüyasında gören gerçekten görmüş demektir, çünkü şeytan benim sûretime giremez*”⁵⁴ hadîs-i şerîfi sebebiyle Hz. Peygamber'in rüyada görülebileceği görüşü genelde olumlu karşılanmıştır.⁵⁵

Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerin sâdık rüya ile peygamberler ve salih kullar arasında kurduğu ilişki ve rüyanın gayba ilişkin işaret içerdiği düşüncesi, İslam düşüncesinin sistemleşme döneminde ciddi bir yankı uyandırmış ve Yeni Platoncu felsefe geleneğinden beslenen İslam filozoflarının Allah Teâlâ odaklı felsefî sistemlerinde önemli bir yer edinmiştir. Bu nedensiz değildir; çünkü rüyaya nesnel bakışı engelleyen ve onu mistik bir biçime sokan Yeni Platoncu kuram, İslam filozoflarına peygamberlerin ve seçkinlerin/filozoflar, veliler ve benzerlerinin ayrıcalıklı bilgi elde etmelerine olanak sağlayan bir temel sunmaktadır ve bu temel en azından ana çatısı itibarıyla İslam'ın verdiği mesajlarla örtüşmektedir. Böylelikle İslam filozofları, önemsedikleri iki anlayışı, yani Yeni Platoncu gelenekle İslam'ın görüşünü bir potada eriterek, aralarında güçlü bir bağ kurmuş olmaktadır.

Rüya konusuna felsefî düzlemde eğilen ilk kişi, bilebildiğimiz kadarıyla *Kindî*'dir. Onun “*Risâle fî mâhiye en-nevm ve er-rü'yâ: Uyku ve Rüyanın Mahiyeti Üzerine*” adlı risâlesinde oluşturduğu sentez, Fârâbî, İbn Sînâ, Gazzâlî ve İbn Haldûn gibi düşünürlerce neredeyse olduğu gibi benimsenmiştir. Kindî söz konusu makalesinde, *Aristoteles* ve Yeni Platoncu geleneğe⁵⁶ uyarak rüyayı doğa/tabiat bilimlerinin üzerinde durduğu bir olgu olarak tanımlamaktadır.⁵⁷ İlk İslâm filozofu olarak kabul edilen Ya'kub b. İshak el-Kindî bu risâlesinde uyku ve rüyayı nefsin bir fonksiyonu olarak kabul ederken, rüya yorumunu da tabiatı anlama noktasında önemli bir ilim dalı olarak kabul eder.⁵⁸ Kindî uykuda devre dışı kalan duyu güçlerine mukabil tasarlama ile düşünme güçlerinin serbest kaldığını, böylelikle rüya olgusunun gerçekleştiğini savunmaktadır. Kindî'ye göre insanda rüyayı oluşturan hayal gücü⁵⁹ yaygın kanının aksine “muhayyile” gücü değil, “musavvira/sûret oluşturuç güç yani

⁵² Buhârî, “Talâk”, 11; “Hudûd”, 22; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 17.

⁵³ Üsâme M. el-Avadî, *Ahkâmü tefsîri'r-rü'yâ ve'l-ahlâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve's-sünneti'l-mutahhara*, Beyrut 1411/1991, s. 46-49.

⁵⁴ Buhârî, “İlim”, 38, “Ta'bîr”, 10; Müslim, “Rü'yâ”, 10-11; Tirmizî, “Rü'yâ”, 4.

⁵⁵ Bkz., Enbiya Yıldırım, “Beyhakî ve Hadis Rivayetinde Rüyaya Verdiği Değer”, Erişim Tarihi: 09/05/2016, eski.dergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/301.pdf, ss. 1-17.

⁵⁶ Hasan Aydın, “İslâm Felsefesinde Rüya Kuramı, İşlevleri ve Kimi Sonuçları”, dergipark.ulakbim.gov.tr/omui/d/article/download/5000073415/5000067674, 170; Bkz. Majîd Fakhry, “Grek Philosophy: Impact on Islamic Philosophy”, Erişim Tarihi: 15/05/2016, www.muslimphilosophy.com/ip/rep/.

⁵⁷ Kindî, *Risâle fî mâhiyet'in nevm ve'r-rü'yâ Uyku ve Rüyanın Mahiyeti Üzerine*, (Çev. Mahmut Kaya), İz Yayıncılık, İstanbul 1994, 139.

⁵⁸ Yâkûb b. İshak el-Kindî, *Felsefî Risâleler*, (Trc. Mahmut Kaya), İstanbul 2002, 130.

⁵⁹ Hayal, uyku yahut uyanıklık halinde insana gerçekmiş gibi görünen sûrettir. Burada söz konusu olan, gerçek değil, gerçeğin gölgesi, aynadaki yansıması veya rüyadaki timsalidir. Hayal, sözlükte “Bir şeyin gerçeği zannedilen veya gerçeğine benzeyen, benzetlenen görüntüsü” anlamına gelmektedir. Hayal gücü insanî nefsin idrak güçlerinden biridir. (Ali Durusoy, “Hayal” Mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul 1998, 1.)

tasavvur gücüdür. Nefsin diğer güçleri ise birbirinden uzak olan duyu ve akıldır. Bunların arasında ise Kindî'nin net olarak belirtmediği musavvira ya da mütehayyile güçlerinin de içinde yer aldığı iç idrak güçleri vardır. Kindî'ye göre bu güçlerin fonksiyonu iyi anlaşılırsa uyku ve rüyanın mahiyeti de anlaşılır.⁶⁰ Kindî hayal gücü için “musavvira” kavramını kullanırken, ondan sonraki filozoflar daha çok “mütehayyile” kavramını kullanmışlardır. Bu kullanımda kavram geniş bir anlam zenginliği kazanmıştır.

Meseleye bu perspektiften bakan önemli bir İslâm filozofu olan Fârâbî ise, rüyaların oluşumunda muhayyile gücünün belirleyici bir rolünün olduğunu belirtmektedir.⁶¹

Rüyaların sebebini ve yorumunu açıklamak üzere “*el-Kavl fî sebebî'l-menâmât*” adlı bir risâle yazan İbn Sînâ'ya göre, rüya nefsin muhayyile gücünün dış etkilere açık olma özelliği ile meydana gelmektedir. Bu teoriye göre, güçlü bir konuma geçmiş olan nefis, uykuda metafizik âlemden bilgi alabilmektedir. Zira muhayyilesi dış duyuvarın etkisinden uzak kalan kişinin, fizik ötesi âleme yönelişi artar. Özellikle beden sağlığı yerinde olan ve muhayyile ve hatırlama güçleri iyi çalışan bir kişinin nefsi, muhayyile gücünün etkisinden kurtularak ilâhî âleme yönelir. Bu şekilde elde edilen bilgiler zamanla nefiste yer edinerek kişide metafizik âleme dair bir algı gerçekleşmiş olur. Bazen muhayyile gücü nefisle fizik ötesi âlemin arasına girerek görüntüyü engeller.

İbn Sînâ'ya göre, rüyalar yalnız metafizik âlemden nefse gelen etkilere dayanmaz. İnsanın fizyolojik durumundan kaynaklanan rüyalar da söz konusudur. Aç kimsenin rüyada yiyecek, üşüyenin ateş görmesi bu türdendir. Bu durumda nefis ilk gördüğü şeyler üzerine hayaller oluşturmaya başlar. Bunlar karışık rüyalar olup ancak tabirle açıklanabilir. Muhayyile gücü bazen olayları gerçek şekliyle, bazen benzerleriyle tahayyül eder, bazen da nefis melekût âlemiyle iletişime girmeksizin bir şeyi gerçekten müşahede ediyormuş gibi davranır. Hâlbuki nefsin gördüğü şey onun gerçek sûreti değil, ancak bir benzeridir.⁶²

İbn Rüşd; rüya, kehanet ve nübüvveti Aristo'dan çok farklı şekilde ele almıştır. Dolayısıyla da Aristo'dan çok farklı sonuçlara varmıştır. İbn Rüşd rüyaları sadık ve yalan rüyalar olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre rüyalardan sorumlu güç tahayyül gücü/beş duyu ve ortak duyu mütehayyiledir. Filozofumuz sadık rüya, kehanet ve nübüvvetin fâil sebebini faal akıl olduğuna dikkat çekmektedir. Son olarak rüyalarla ameli sanatlar ile cüz'î pratik güçlere dair bilgi edinilebileceği fakat nazarî bilginin elde edilmesinin ise çok zor olduğu vurgulanmaktadır.⁶³

⁶⁰ el-Kindî, *Felsefî Risâleler*, 130; Daha geniş bilgi için bkz., Enver Uysal, “Kindî Felsefesinde “Hayal Gücü” Kavramı”, *UÜİFD*, (XXII), 2, 2013, ss. 1-13.

⁶¹ İlyas Çelebi, “Rüya”, *TDV*, XXXV, 307; Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla* (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrut 1986, 108-113.

⁶² İlyas Çelebi, “Rüya”, *DİA*, XXXV, 307-308; Ali Durusoy, *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri*, İstanbul 1993, 106-114.

⁶³ Sadi Yılmaz, “İbn Rüşd Psikolojisi -Fizikten Metafiziğe İbn Rüşd'ün İnsan Tasavvuru-”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 / 2007, (ss. 203-208), 206.

Önemli bir İslâm düşünürü olan İbn Haldun ise, keşfi bilginin mevcudiyetini rüya ile ispat eder ve rüyayı keşfi bilgi tarzının muteber ve doğruluğuna şahitlik eden açık deliller olarak görür.⁶⁴

İhvân-ı Safâ ekolüne mensup filozofları mütehayyile gücünün duyularla düşünme gücü arasındaki aracı rolünü vurgulamakla birlikte, onun fizik ve metafizik âleme ilişkin bilgilenme çabalarını yanlış yönlendirici özelliğine de dikkat çekerler. Bu tâifeye göre mütehayyile gücü, sadece düşünceye zemin teşkil eden bir meleke değil, kuruntuların da kaynağıdır. Her ne kadar mütehayyile, duyulardan gelmeyen hiçbir şeyi tahayyül veya tevehhüm edemezse de, onları dış dünyada karşılığı olmayan sûretlere dönüştürebilmektedir. Dolayısıyla hayal oluşturucu güç, düşünme faaliyetindeki rolü yüzünden yanılgılara yol açabilmektedir. Buradaki yanılgı, duyulara ait değil, düşünceye aittir. Bundan dolayı, İhvân-ı Safâ'ya göre sağlıklı bir sonuca ulaşmak için düşünceler, duysal veriler veya gözlemlerle doğrulanmalıdır.⁶⁵

Doğal olarak rüya olgusu, modern fizyoloji ve psikolojinin de ilgi duyduğu bir alan olmuştur. Bu iki ilim dalı daha çok rüyaların oluşmasında rol alan dış ve iç faktörler üzerinde durmuştur. Fizyoloji ilmine göre genel olarak rüya büyük beyindeki benlik olayları ile ilgili olup, dış ve iç etkenlere bağlı olarak oluşur. İnsanoğlu hayatının yaklaşık olarak üçte birini uykuda geçirir ve bu esnada vücut dinlenir. Rüya ise daha çok hızlı göz hareketleri (REM) adı verilen ara evrelerde görülür. Hâfızların rüyada ezberlerini tekrar etmeleri gibi, günlük hayatta bazı işler üzerinde yoğunlaşanların (REM) uykusunun arttığı gözlenmektedir. Uyku ve rüyanın vücudun dinlenmesi, duyguların ve mizacın düzenlenmesi, bilinçaltının açığa çıkması, gibi biyolojik, fizyolojik, psikolojik işlevleri vardır.⁶⁶

Dış uyaranların uykudaki insanlar üzerindeki etkisini ilk inceleyen kişi, Louise Ferdinand Maury'dir. XX. Yüzyılda rüya ve rüya yorumları ile ilgili çalışmalar psikoloji ve fizyoloji araştırmacıları tarafından sürdürülmüştür. Bu alanda önemli bir ekol olan psikanalizin kurucusu Sigmund Freud'a göre, insanın yaşama kaynağı ve canlı organizmanın faaliyet amacı, korunma ve cinsellik içgüdüleridir. Medeniyetin gelişmesine paralel olarak korunma içgüdüğü ikinci planda kalmış, geriye cinsellik içgüdüğü kalmıştır. Bu içgüdü libido denilen merkezde planlanmaktadır. Cinsel duygular ile toplumdaki kurallar çatıştığında bu istekler bilinçaltına itilir Bu da kişinin bilincinde birtakım karmaşık duygular oluşturur. İşte rüyada gördüklerimiz bu kompleksif/karmaşık ve bilinçdışı arzuların akıl sansürü ve baskısından kurtularak örtülü bir şekilde tezahürüdür.⁶⁷

⁶⁴ Kamil Sarıtaş, "İbn Haldun'da Bilgi Felsefesi", (ss. 733-750), *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/8 Summer* Ankara-Turkey, 2014, 744; İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti (Şifâu's-Sâil)*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1998, 107, 109.

⁶⁵ Uysal, "Kindî Felsefesinde "Hayal Gücü" Kavramı", 11-12; İhvânü's-Safâ, *Resâilu ihvâni's-safâ*, Beyrut 1957, II, s. 29; III, s. 416-420; Kindî sonrası filozofların görüşleri ile ilgili geniş bilgi için bkz., Uysal, 9-13.

⁶⁶ İlyas Çelebi, "Rüya", *DLA*, XXXV, 308; M. Yusuf Güven-Osman Fatih Belbağı, *Hakikat Penceresi mi? Hayal Perdesi mi? Rüya*, İstanbul, 2006, 48-52.

⁶⁷ Türek, *Rüyalar*, 23-31.

Alferd Adler ise, rüya olaylarını yorumlamada aşağılık duygusuna dikkat çeker. Ona göre rüyalar geçmişten ziyade geleceğin planlanması ile ilgilidir. Carl Jung, toplumsal bilinçaltının etkilerini göz önüne alarak simgelerin kişi için özel bir anlam taşıdığını vurgular.⁶⁸

Alman ekolu psikologlarının çoğu Freud'un yaklaşımına itiraz etmektedir. Örneğin Bumke, "Psikanaliz ölmüştür, mersiyesi bile okunmuştur" demektedir.⁶⁹ Rüyaları tıpkı masal ve mitoslar gibi semboller dili olarak değerlendiren Erich Fromm ise bunun unutulmuş bir dil olduğunu belirtmektedir. Fromm bu unutulmuş dili günümüz insanına yeniden hatırlatmak için "Rüyalar, Masallar, Mitoslar" isimli bir eser yazmıştır. Ona göre günümüz insanı bu değerli tecrübe hazinesine gereken değeri vermediği için bu dili unutmuştur.⁷⁰

İslâm kültüründe rüyaların yorumlanması/tabir yaygın bir uygulamadır. "Uykuda yaşanan olayların enfüsî ve âfâkî yönlerini ayırt edip bir karine ile onların ötesindeki hakikate geçme" demek olan tabir sembolik bir dilin çözümlenmesidir. Rüya tabiri yapanlara "Muabbir", bu maksatla yazılan kitaplara "Tabirname" denilmektedir. Rüya tabir edenin rüyada görülen hayalî şekillerin iç ve dış yönlerini ayırt edip bir karine ile ötelindeki hakikate ulaşması, rahmânî olanını şeytanî olanından ayırt edecek maharete olması gerekir. Çünkü bazı insanlara rüyada olaylar "filtrelenmiş" olarak, bazılarında da "filtresiz" gösterilir.⁷¹ Rüyanın yorumlanabilmesi için rüyada gösterilen misal âlemindeki⁷² şekillerin şehadet âlemindeki karşılığının bilinmesi gerekir.⁷³

Bazıları rüya tabirinin Allah vergisi olduğunu, dolayısıyla sonradan kazanılamayacağını ileri sürse de muabbirin Kur'an'da geçen teşbihleri ve sembolik ifadeleri, kelimelerin etimolojisini, darbimeselleri, deyimleri iyi bilmesi de gerekli görülmüştür. Bu gerekliliğe binaen İslâm âlimleri konuyla ilgili önemli bir müktesebat ortaya koymuşlardır: Dânyâl, Ca'fer es-Sâdik, İbn Sîrîn, Ebû İshak İbrâhim el-Kirmânî, Câbir el-Mağribî, Nasr b. Ya'kub ed-Dîneverî, İbn Ebü'd-Dünyâ, Abdülganî en-Nablusî ve Seyyid Süleyman el-Hüseynî gibi müelliflere nisbet edilen eserler önemlidir. Bilhassa Muhammed b. Sîrîn'in rüya tabirlerini konularına göre sıralayan "Kitâbü Ta'bîri'r-Rü'yâ"sı, Abbâsî halifelerinden Mehdî-billâh döneminde yaşayan İbrâhim el-Kirmânî'nin "Kitâb-ı Düstûr"u, İbn Kuteybe'nin "Kitâbü ta'bîri'r-rü'yâ"sı, Memluk kumandanlarından Halîl b. Şâhin'in "el-İşârât fî 'ilmi'l-'ibârât" adlı eserinden esinlenerek Seyyid Süleyman el-Hüseynî tarafından yazılan "Kenzü'l-menâm" adlı eserler İslâmî ilim geleneğinin ortaya koyduğu önemli tabirnamelerdir.⁷⁴ İbnü'l-Arabî'nin Ta'bîrname-i Muhyiddîn 'Arabî'si, Abdülganî en-Nablusî'nin, Ta'tîrû'l-enâm

⁶⁸ Türek, *Rüyalar*, 31-33; Çoruh, *Rüya Dünyamız*, 96-131.

⁶⁹ Çoruh, *Rüya Dünyamız*, 46.

⁷⁰ Bkz., Erch Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, (trc. Aydın Arıtan-Kaan H. Ökten), İstanbul 1992, 23-38.

⁷¹ İlyas Çelebi, "Rüya", *DİA*, XXXV, 308.

⁷² Misal âlemi: Bu kâinata görülen şeylerin Allah katındaki gerçek sûretleri ve şekilleri, şehadet âlemi ise görülen âlemdir.

⁷³ Adem Balaban, "Türkçe Yazma Tabirnameler", (ss. 112-132), *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 9, 2014, 114.

⁷⁴ İlyas Çelebi, "Rüya", *DİA*, XXXV, 308.

fi ta'bîri'l-menâm'ı Kürd Muhammed Efendi el-Halvetî Niyâzi Mısırî el-Halvetî ve Karabaş Velî'nin *Ta'bîrnâme*'leri, Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin'in *Ravzatü'l-vâsılîn*'i, Kutbüddinzâde İznîkî'nin "*et-Ta'bîrî'l-münîf ve't-te'vîlü's-şerîf*"i ise tasavvufî rüya tâbirnâmelerinin en meşhurlarıdır.⁷⁵ Kadirî tarîkatı meşâyihlerinden biri olan Ömer Hüdâyî Baba da rüyâ tabirlerine yer vermiştir.⁷⁶ Bu makalenin asıl konusu olan Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi'nin konu ile ilgili müstakil bir eseri olmamakla birlikte *Lemeât-ı Nakşebend*, *Medâr-i sâlikan*, *Terkibât-ı erbain*, *Mirâtü'l-Muvahhidîn*, *Usûlü'l-Vusûl* isimli eserlerinde rüya yorumlarına yer vermiştir.

Burada rüya konusunda farklı bir tecrübe sunan iki eserden de söz etmek gerekir. Bunlardan biri Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi Efendi'nin *A'mâk-ı Hayâl* adlı romanıdır. Filibeli Ahmet Hilmi Efendi bu eserinde roman kahramanı olan Râcî'yi rüya yolu ile seyr ü sülûke çıkarır.⁷⁷ Kendi alanında nadir olan bu eserin bir başka örneği ise, Allame İkbâl'in şaheserlerinden olan *Câvidnâme*'dir. İkbâl, Mevlânâ'nın bir gazelini okuyarak onun ruhunu çağırır ve onun refakatinde manevî yolculuk yapar, rüya âleminde kâinatı gezer, cin ve meleklerle karşılaşır ve çeşitli ünlü kişilerle hayat ve ölüm gibi kavramları konuşur. Bu olaydan sonra Mevlânâ-i Rûmî'nin hemen her meselede İkbâl'in manevî mürşidi ve yol göstericisi olduğunu görürüz.⁷⁸

Bu konudaki literatürü tanıtan çalışmalara örnek olarak N. Bland'ın "On the Muhammedan Science of Tabir or Interpretation of Dreams" adlı makalesi (JRAS, XVI [1856], s. 118-171), Annemarie Schimmel'in *Halifenin Rüyalari, İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri* adlı eseri, Şîh müellifleri tarafından yazılan rüya tabiriyle ilgili eserler için Mirza Hüseyin en-Nûrî et-Tabersî'nin Hz. Peygamber'in, diğer peygamberlerin, on iki imamın ve daha başka kişilerin rüyalarına yer veren *Dârü's-selâm fî mâ Yete'allaku bi'r-rü'yâ ve'l-menâm*'ı (Beyrut 1412/1992) gösterilebilir.⁷⁹

II. Tasavvufta Rüya

Tasavvufî geleneğin en erken dönemi olan zühd devrinden itibaren, rüya olgusu bu düşünce içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Peygamberlerin gördüğü rüyalar vahiy, takvâ sahibi müminlerle velîlerin gördüğü rüyalar ilham mahiyetinde olmuştur.⁸⁰ İmam Gazzâlî, Resûl-i Ekrem'den sonra vahiy gelmeyeceğinden gayb âlemiyle ilişkinin rüya ile kurulduğunu belirtir.⁸¹ İlk sûfî müelliflerden Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî

⁷⁵ Süleyman Uludağ, "Tasavvufta Rüya", *DİA*, XXXV, 2008, 310.

⁷⁶ Şeyhî'nin rüya yorumlarıyla karşılaştırmız, (Ömer Hüdâyî Baba, *Divan*, (Der., Hacı Muharrem Hilmi Efendi, Haz., Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neş. İst., 2007, 107-117.

⁷⁷ Bkz., Filibeli Ahmet Hilmi, *A'mâk-ı Hayâl*, Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2007, 192.; Kadir Alper, Yasemin Alper, "Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi'nin *A'mâk-ı Hayâl*'inde Robert E. Ornstein'in Sezgi Eğitimi", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/4 Winter 2015, p. 27-48, Erişim Tarihi: 03/05/2016, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7822> ISSN: 1308-2140, Ankara-Turkey.

⁷⁸ Nisar Ahmed Asrar, "İkbâl ve Mevlânâ", *Doğudan Esintiler*, Düşünce Yayınları, İst., 1981, s.48; İsa Çelik, İsa, "Doğulu İki Mistik: Mevlânâ ve İkbâl", *Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları)*, (IV), 46. 2002.

⁷⁹ İlyas Çelebi, "Rüya", *DİA*, XXXV, 308; Bkz., Balaban, "Türkçe Yazma Tabirnameler", (ss. 112-132),

⁸⁰ Uludağ, "Tasavvufta Rüya", *DİA*, XXXV, 309.

⁸¹ Gazzâlî, *İhyau 'ulumi'd-din* I-IV, Kâhire 1358, IV, 488; a.mlf., *el-Münkız mine'd-dalâl*, Kâhire 1991, s. 44; Bkz., Zübeyir Ovacık, "Gazzâlî'de Metafizik Bilginin İmkânı Açısından Rüya Dream in Terms of the Possibility of Metaphysical Knowledge in al-Ghazali", *Sosyal Bilimler Dergisi*, (XIII), 2, Aralık-2011, (ss. 31-42).

et-Ta'arrûf'ta, Kuşeyrî *er-Risâle*'de rüya konusuna müstakil bir yer ayırmıştır. Kuşeyrî'ye göre rüya bir nevi keramettir; mahiyet olarak kalple ilişkilidir, kalbe gelen hâtır/mânevî hitap ve muhayyile ile tasavvur edilen bir hal olup, uykuda bütün his ve şuur hallerinin tamamen yok olmadığı bir sırada görülür. Rüya, insanların kalplerinde yaratılan ve karar kılan şeyin tahayyül ve tasavvur yoluyla idrak edilmesidir. İnsan uyuduğu zaman beş duyu organı ile maddî âleme ait şeyleri his ve idrak etme kabiliyetini kaybeder. Duyulur ve zorunlu bilgilerle meşgul olan muhayyile ve tasavvur melekesi kendisini bu gibi şeylerden sıyrır. Uyandığı zaman rüyada gördüğü hallerin uyanık iken müşahede ile hissettiği duyulur ve zorunlu bilgilere nazaran zayıf olduğunu görür. Bir şeyi uyanık iken görmekle rüyada görmek arasındaki fark, gün ışığında görmekle lamba ışığında görmek arasındaki farka benzer.⁸²

Tasavvuf kaynaklarına göre Hak'tan ve rüya meleğinden kaynaklanan rüyalara sâdık rüya, nefisten ve şeytandan kaynaklanana kâzib rüya denir. Sâlih müminlerin gördüğü rüyalar genellikle müjdeleyici nitelikte olduğundan bunlara büşrâ veya mübeşşire adı verilir.⁸³ Bunun dışında uyarı niteliğinde olan rüyalar da vardır. Bu tür rüyalara tahrîr/bilgilendirme rüyaları denilir. İbadet ve tâatten uzaklaşan kula bu türden rüyalar gösterilerek tövbeye ve kulluğa yönlendirilir. Sâdık rüyaların üçüncü kısmı ilham rüyalarıdır. Kişi bu tür rüyalarda kendini din ve hayır hizmetlerinde bulunurken görür. İlham rüyalarının gösterilmesindeki amaç kulluğun daha da arttırılmasıdır. Şeytandan veya nefisten kaynaklanan ve adgâs ü ahlâm ya da kâbus adı verilen kâzib rüyalar karışık, anlamsız ve genellikle hüznü vericidir.⁸⁴

Tasavvufta rüya sadece uykuya has değildir. Sûfilere göre âlem bir hayal, rüya da hayal olan âlemin müşâhedesidir. Bir hadîs-i şerîfte, "*İnsanlar uykudadır, ölünce uyanırlar*"⁸⁵ buyurulmuştur. Zira insan öldüğü zaman dünya hayatının bir rüya ve hayalden ibaret olduğunu anlayacaktır.⁸⁶

Rüya uykuda, uyanık iken ve uyku ile uyanıklık arasında görülebilir. Sûfiler bu anlamda rüyaları vakiât, hayâlât, havâtır, idrâkât, letâif gibi yakın anlamlı kelimelerle ifade etmişler, uyku için de mâna kelimesini kullanmışlar, tasavvufî âdâba riayet ederek sâdık rüyalara nâil olmak için uyuyan kimseye, Hakk'ın vahdet ve mâna âlemine misafir olan kimse anlamına gelen "*Mihman*" demişlerdir.⁸⁷

Bazı sûfiler uyanık olmanın uykuda olmaktan daha iyi olduğunu söylerken, bazıları rüyada Allah'ı, Hz. Peygamber'i ve evliyayı görmenin mümkün olduğunu belirterek uykunun ayrı bir önemi bulunduğunu ileri sürerler. Nitekim Resûl-i Ekrem, "*Rüyada beni gören gerçekten beni görmüştür, çünkü şeytan benim sûretime giremez*" buyurmuştur.⁸⁸ Bâyezîd-i Bistâmî rüyada gördüğü Allah Teâlâ'ya kendisine nasıl

⁸² Kuşeyrî, *er-Risâle*, (nşr. Abdülhalim Mahmud), Kahire 1966, s. 715.

⁸³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 714.

⁸⁴ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire, 1293, II, 495.

⁸⁵ Aclûnî, II, 313.

⁸⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, (Terc. Veled İzbulak), İstanbul 1965; III, 141; IV, 291.

⁸⁷ İlyas Çelebi, "Rüya", *DİA*, XXXV, 309.

⁸⁸ Buhârî, "İlim", 38, "Ta'bîr", 10; Müslim, "Rü'yâ", 10-11; Tirmizî, "Rü'yâ", 4.

varacağını sorduğunda, Allah Teâlâ, “*Nefsini bırak da öyle gel*” şeklinde cevap vermiştir.⁸⁹

Mâneviyat yolunda sûfîlerin rüya yoluyla çok farklı kazanımları olmuştur. Bazı zâtlar, rüyalarında Allah'tan ve Hz. Peygamber'den aldıkları işaret üzerine irşad faaliyetine başlamıştır. Buna örnek olarak Cüneyd-i Bağdâdî⁹⁰ ve Abdulkâdir Geylânî Hazretleri'ni verebiliriz.⁹¹ Bişr el-Hâfî Hazretleri örneğinde görüldüğü üzere bazı sûfîler de gördükleri bir rüyanın ardından tasavvuf yoluna girmiştir.⁹² Rüyada Hz. Peygamber'den vird alanlar vardır.⁹³ Bazı sûfî müellifler eserlerini Resûl-i Ekrem'den aldıkları tâlimatla yazdıklarını ileri sürmüştür. Bu bağlamda Muhyiddin İbnu'l-Arabî Hazretleri, 627 Muharreminde, yani Aralık 1229 yılında Dımaşk'ta Hz. Peygamber'i rüyasında görür. Peygamber Efendimiz kendisine bir kitap uzatarak, “*Bu Fusûsü'l-Hikem'dir, bunu al ve halkın faydasına sun*” buyurur. İbnu'l-Arabî Hazretleri bu eseri fazlasız ve noksansız olarak halka sunduğunu ifade eder.⁹⁴

Muhammed İkbâl 1913'te Lahor'da Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'yi rüyada görmüş, *Esrâr-ı Hodî* adlı eserini onun işaretiyle kaleme almıştır.⁹⁵ Cavid İkbâl bu olayı şöyle anlatır: Muhammed İkbâl, Hz. Mevlânâ'yı rüyasında görür. Mevlânâ kendisine der ki: Benim Mesnevî'min vezni ve şiirlerine göre, yeni bir mesnevî yazacaksın. Mevlânâ rüyasında İkbâl'den bu Mesnevî'yi üç bölüm olarak yazmasını istemiştir. İlk bölüm benliğin sırrı, ikinci bölüm bensizliğin sırrı ve üçüncü bölüm ise, İslâm milletinin geleceği ile ilgili olacak. Ne var ki, İkbâl, Hz. Mevlânâ'nın ilk iki bölümle ilgili isteğini yerine getirmiş, ancak üçüncü bölümü yazamamıştır.⁹⁶

Felçli olan Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî, Resûl-i Ekrem'i övmek için *Kaşîdetü'l-Bürde*'yi yazmış, bu kaside hürmetine kendisine şifa vermesi için dua etmiş, bir süre sonra Hz. Peygamber rüyasında elini onun yüzüne sürerek hırkasını üzerine atmış, bunun üzerine bu zât iyileşmiştir.⁹⁷ Kaynaklarda, sûfîlerin rüyalarında vefat eden velîleri görüp onlara âhiret ve kabir halleriyle ilgili sorular sorduklarına dair birçok örnek nakledilmektedir. Bişr el-Hâfî rüyasında Hz. Ali'yi görmüş ve kendisinden şu nasihati almıştır: “*Sevap umarak zenginlerin fakirlere ikramda bulunması ne kadar hoş ise, Allah Teâlâ'ya güvenen fakirlerin zenginlerden uzak durması da o kadar hoştur.*”⁹⁸

Ma'nen üst düzeyde gerçekleşen bu örneklerin dışında rüya olgusu, sâliklerin seyr ü sülûk sürecinde sâlikin durumunu tahlil etmede mürşid açısından önemli bir

⁸⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 719.

⁹⁰ Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliya*, (Haz. Mehmed Zâhid Kotku), Seha Neşriyat, İstanbul, 1983, s.133-134.).

⁹¹ Allame Muhammed bin Yahya et-Tâdifî, *Cevherden Gerdanlıklar Hz. Abdülkadir Geylani'nin Menkîbeleri*, (Terc. Naim Erdoğan), Âlem Yayıncılık, İstanbul ts., 51-53.

⁹² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 68.

⁹³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 719.

⁹⁴ Emin Çelebi, “İbn Arabî'de Tasavvufî Tecrübenin Epistemolojik Mahiyetine Dair”, (ss. 115-128), *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, sayı: 29, s. 120-122.

⁹⁵ Uludağ, “Tasavvufta Rüya”, *DİA*, XXXV, 309.

⁹⁶ Cavid İkbâl, “Mevlânâ-İkbâl”, *Mevlânâ Güldestesi* IV, Konya 1996, s.55-56; Çelik, *Muhammed İkbâl'in Tasavvufî Düşüncesi*, s. 23.

⁹⁷ Kütübî, *Fevâtü'l-Feteyât*, III, 368.

⁹⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 720.

kıstas olmuştur. Tasavvuf ehlinin “*Seyr*”⁹⁹ diye ifade ettiği rüya ve rüyaların yorumlanmasının ilk zâhid sūfîlerden itibaren¹⁰⁰ tasavvufî hayatta rüya, mârifet, hikmet, vaaz, irşad, uyarı vb. hususların kaynağı olarak görülmüş, birçok sūfî pek çok dinî ve ahlâkî hakikate rüyada vâkıf olmuş,¹⁰¹ buna binaen söz konusu kavram mutasavvıflarca titizlikle ele alınmıştır. Birçok sūfî, zâhid ve velî gördüğü rüyâya göre hayâtına ve davranışlarına yön vermiş, bu açıdan rüyâ olgusu seyr ü sülûk sürecinin işleyişini kontrol eden önemli bir unsur olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı müride seyr ü sülûk sürecine rehberlik eden mürşidin bir görevi de, onun gördüğü rüyâları tabir etmek olmuştur. Çünkü sâlikin gördüğü bu rüyâlar, sâlik tarafından katedilen mertebeyi gösteren önemli bir veri kaynağıdır.¹⁰²

Bu düşünceye bir örnek vermek gerekirse, Kuşadalı İbrâhim Halvetî'nin, müridlerinin gördüğü rüyâları tabir ederek onlara bildirmesi; Muhammed Tevfik Bosnevî'nin de aynı şekilde müridlerine rüyâlarının yorumlarını haber vermek sūretiyle, halleriyle ilgili hususlarda onlara yardımcı olması;¹⁰³ Asiye Hâtun'un mektuplar vâsıtasıyla mürşidine anlattığı rüyâlarından yola çıkarak, mürşidinin, kendisine yardımcı olması,¹⁰⁴ yakın dönem Uşşâkî şeyhlerinden Nusret Tura'nın, müridi Sabri Nebioğlu'nun görmüş olduğu rüyâlarından hareketle, katettiği mertebeleri bildirmesi ve bu şekilde üzerinde zâhir olan esmâya göre zikir telkininde bulunması,¹⁰⁵ Halvetî-Şâbânî bir zât olan Turhallı Mustafa Efendi'nin (v. 1783), “*Mürşidü's-sâlikîn*” adlı eserinde, özellikle nefsin ilk mertebelerinde görülen rüyâların tabirine ağırlık vermek sūretiyle, mübtedî sâliklere rehberlik etmesi,¹⁰⁶ seyr ü sülûk sürecinde rüyâların ve rüyâ yorumlarının önemini gösteren örneklerdir.¹⁰⁷

Rüya ile kurulan bu sahih ilişkinin yanında, bazı sözde sūfîlerin, “*Rüyada Hz. Peygamber'i gördüm, bana şunu söyledi, bunu emretti*” diyerek dinî hükümlere göre amel etmeyi terk etmesi hatadır. Çünkü peygamberler dışındaki insanların rüyaları ile amel etmeleri, amellerinin şer'î hükümlere aykırı olmaması şartına bağlıdır. Rüyalar, her ne kadar da vahyin bir parçası ise de tamamı değildir. Rüyanın vahyin bir parçası olması, rüyayı gören kişinin sâlih ve takvâ sahibi olmasına bağlıdır. Bazı rüyaların şeytanın vesvesesi veya nefsin arzusu şeklinde gerçekleşebileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Rüya, râî/rüyayı görenden başkasını bağlamadığı gibi, rüyayı göreni

⁹⁹ Cürcanî, *Tarifat*, (Terc. ve Şerh Eden: Ârif Erkan), Bahar Yayınları, İstanbul 1997, 127.

¹⁰⁰ Uludağ, “Tasavvufta Rüyâ”, *DİA*, XXXV, 309-310.

¹⁰¹ Uludağ, “Tasavvufta Rüyâ”, *DİA*, XXXV, 309-310; Annemarie Schimmel, *Halifenin Rüyâları İslâm'da Rüyâ ve Rüyâ Tabiri* (Çev. Tuba Erkmen), İstanbul: Kabcacı, 2005, 202-203.

¹⁰² Uludağ, “Rüyâ”, *DİA*, XXXV, 309-310; Schimmel, *Halifenin Rüyâları* 202-203.

¹⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *Muhammed Tevfik Bosnevî-Hayâtı, Mektupları, Halifeleri*, Fatih Yayınevi, 1981; a. mlf., Kuşadalı İbrahim Halveti. Hayatı, Düşünceleri, Mektupları, İstanbul 1982.

¹⁰⁴ Asiye Hâtun, *Rüyâ Mektupları*, (Sad. Cemal Kafadar), İstanbul: Oğlak, 1994.

¹⁰⁵ M. Nusret Tura, *Mektuplar*, (Haz. Mahmut Erol Kılıç), İnsan Yay., İstanbul 2006.

¹⁰⁶ Ahmed Cahid Haksever, “Turhallı Mustafa Efendi Ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2004, Yıl. 5, sayı, 13, 363-381.

¹⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Tatçı-Halil Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Ta'bir-nâmeleri*, Akçağ Basım Yayım Pazarlama, Ankara 1995.

de her zaman bağlamaz. Son tahlilde rüya, kişiye has ve ferdî bir bilgi kaynağıdır. Hiçbir zaman genel ve kesin bir hüküm ifade etmez.¹⁰⁸

Süleyman Şeyhî Efendi de benzer görüştedir. Ona göre “*hâl-i yakaza*” âşikâr iken, rüyaya takılıp kalmak merakı irâs eden bir konudur.¹⁰⁹ Zira Şeyhî, seyr ü sülûku esnasında gördüğü rüya ve vakıalarında sayısız işâret ve beşâretle karşılaşmasına rağmen, kendi ifadesi ile “*Kâffe-i ahvâli kuvvede mektûm ve fi'le gelmeden mahtûm olup kalmıştır.*” Yani bu müjdelerin çoğu gerçekleşmemiştir. Bundan dolayı rüyâ ve menâmât ile kâni' olmak, hüsrân-ı mübîndir.¹¹⁰ Şeyhî'ye göre sâlih rüyâlar elbette güzeldir. Fakat müellifimize göre, uyanıklık hali hayâlden daha güzel ve bağlayıcıdır.¹¹¹ Müellifin mensub olduğu Nakşibendiyye'de ve Melâmîlik'te, “*Rüyâyı bırak, rü'yete*¹¹² *bak*” anlayışı hakim olup, seyr ü sülûk eğitiminde genel olarak rüyâyâ pek önem verilmemektedir.¹¹³ Fakat yukarıda saydığımız Nakşî, Kâdirî ve Rıfâî büyüklerinin tabirname türünden verilen eserleri, her tarikat için rüyânın az çok önemini göstermektedir.

III. Köstendilli Süleyman Şeyhî'de Ta'birâtü'l-Vâkı'ât/Rüyâ Tabirleri

Süleyman Şeyhî Efendi, rüya olgusuyla ilgili yüklü miktarda bir müktesebat ortaya koymuştur. Gördüğü rüyaları “*Terkibât-ı erbaîn*” adında müstakil bir eserde toplamış, rüya yorumu üzerine yukarıda değindiğimiz eserlerinde oldukça incelikli ve kavramsal izahlar yapmıştır. Müellif az sayıda da olsa bazı dostlarının rüyasını tabir etmiştir.¹¹⁴ İbtidâsından intihasına kadar, seyr ü sülûkunun her aşamasında bu rüyalar mânevî büyükleri ile kendi arasında önemli bir iletişim kaynağı olmuştur. Şeyhî'ye göre bazı zâtların “uyku küspesi” mesabesinde gördükleri rüyaya önem vermemelerinin nedenini¹¹⁵ “*Âlem-i hayâlden bîrûn*” bir menzil ve “*Mertebe-i misâlden efzûn*” bir mertebede bulunan bu zâtların, rüyaya ihtiyaç duymamalarına bağlamaktadır. Yoksa bu yolun zayıf sâliklerinin rüyanın her türünü dikkate alarak ondan istifade etmesi şarttır. Zira rüyâyı sâliha ve sâdika ile ilgili olarak birçok ayet-i kerîme ve “*Muhakkak ki*

¹⁰⁸ Uludağ, “Tasavvufta Rüya” *DİA*, XXXV, 310.

¹⁰⁹ Şeyhî, *Terkibât-ı Erbaîn*, (Yazma) İstanbul Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, BL., No: 2710/2. vr. 41b.

¹¹⁰ Şeyhî, *Terkibât*, vr. 39b-40a.

¹¹¹ Şeyhî, *Mektûbât-ı Erbaîn*, (Yazma) İstanbul Süleymaniye Ktp. M. Ârif - M. Murad Bl., No: 213/1, vr. 14b.

¹¹² Buradaki rü'yete, yalnızca âlem-i şehâdetteki görmedir. Tasavvuftaki mânâsı gibi “Allah'ı, Hz. Peygamber'i, melekleri, vefât etmiş velîlerin ruhlarını görme” anlamında değildir.

¹¹³ Haticetü'l-Kübra Öksüz, *Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Mektûbât-ı Erbaîn, Terkibât-ı Erbaîn ve Te'vilât-ı Erbaîn İsimli Eserleri (İnceleme ve Metin)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul 2010, 31; Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Mes'eleleri*, Erkam Yay., İstanbul, 1997, 236.

¹¹⁴ Bkz., Şeyhî, *Mektûbât-ı erbaîn*, vr., 11b, vr. 23b.

¹¹⁵ Ashâb-ı sülûkdan bazılarının göre rüyâyâ aslâ i'tibâr edilmez. Bu zâtlara göre rüyâ uyku küsbesidir. Muâyene ve müşâhede var iken, hayâlât-ı ru'yaya ne i'tibâr, henüz rüyâyı sâdika olduğu neden ma'lûm. Ekseri nefsanî ve şeytanî ve “adgâs u ahlâm”dır. Onun Rahmanî olduğun sâlik neden fark edebilir. Hemân zâhirde amelîne nazar eylesin. Eğer a'mâlî rızâ-yı Bârî'ye muhâlif olduğu sûrette, totalım ki ba'zı güzel rüyâlar görmüş. Amelî ma'lûmu iken rüyâyâ mağrûr olmak, hayâl ile memkûr olmaktır. Fe-emmâ sülûkunda sâdik ve amelî sâlih oldukda, ona aslâ rüyâyâ hâcet yoktur. Zâhirde amelîne yakîn-i der-kâr iken, rüyâ ile beyhûde şek ile yakîn beyninde mütereddid olmak abese iştigaldir” Bu münâsebetle hazret-i pîr-i kutbü'l-millet ve'd-dîn, Muhammed bin Muhammed Bahâüddîn-i Velî Hazretleri de; “*Şems-i hakikat bendesiyim. Ve cümle gûyâ olduğum ondandır. Ne geceyim ve ne yarasa misillü, geceye meyl edip hayâlât-ı rüyâ söylerim*” buyurmuşlardır. (Şeyhî, *Terkibât*, vr. 39a-39b.); Bkz., Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılab Yay., İstanbul 2004, 260.

Allah'ın Resulü doğru söylemiştir. Rüyâ hakdır"¹¹⁶ şeklinde birçok hadîs-i şerîf sâdır olmuştur. Buna binaen çoğu turûk-ı âliyye meşâyihı, sâliklerin rüyâlarıyla mukayyed olmuşlar, müridlerini onların gördükleri tahzîr ve tebşir içerikli rüyâlardan yaralanarak müntesiplerinin seyr ü sülûklerine yön göstermişler, kıvam vermişlerdir.¹¹⁷

Şeyhî'ye göre rüyâ âlem-i misâlde gerçekleşen bir olgudur. "*Uyku, ölümün kardeşidir*"¹¹⁸ hadîs-i şerîfi de bu gerçeği dile getirir. Bunun anlamı âlem-i rüyâda zuhûr eden keyfiyât, makâm-ı berzahda vukû' bulan haller gibidir.¹¹⁹ İçinde bulunduğumuz âlem-i şehâdetin mâna âlemine bir yansıması olan misâl âleminde gerçekleşir. Bu âleme âlem-i hayâl-i mukayyet de denir. Âlem-i misâl denmesinin nedeni âlem-i şehâdette bulunan eşyanın bir sûretinin bu âlemde mevcut olması, o eşyanın sûret-i misâliyesinin âlem-i misâle aks ve pertev salmasıdır. Âlem-i misâl de görülen sûret, eşyanın aynı olmayıp, sûret-i misâliyesi ve sıfat-ı zâtiyesidir. Âlem-i misâlde olan eşya ise bu âlemin verasında olan âlem-i hayâl-i mutlaka aks ve pertev salar. Misâl âleminin ötesinde olan bu âlem, "*hayâl-i mutlak, âlem-i ceberrut, hazîne-i ilâhî*" gibi isimler almıştır. Bazen nâime bu âlemden de bazı haller görünür ki bu ahvâl yakazada aynen vukû' bulur. Fakat bir rüyanın hangi âlemden yansıdığını bilmek keşfe bağlıdır. Bu keşfe ulaşmanın yolu ise enâniyetin izâlesine bağlıdır.¹²⁰

Eğer râinin gördüğü bir rüya âlem-i misâlden ise o rüya tabire muhtaçtır.¹²¹ Şeyhî'ye göre "*tabir*", kalbe doğanı söylemek, dervişin kabulüne ise "*tesellî*" denir.¹²² Tabirde doğru bir sonuca ulaşmak için öncelikle görülen eşyanın vasıfları dikkate alınarak rüya yorumlanmalıdır. Örneğin bir râinin rüyasında bir hayvan görmesi gördüğü pozisyona göre çok farklı şekilde yorumlanabilir. Hayvanla bir mücadeleye girmiş ise, hayvanı yenmesi veya ona mağlup olması tabiri etkiler. Şeyhî bu düşüncesini şu iki örnekle izah eder. Rüyasında tilki gören birisinin aklına ilk olarak aklına tilkinin en belirgin özelliği olan hilekarlık sıfatı gelir. İlk akla gelen yorum doğru olmakla birlikte tabirde şu ihtimaller ortaya çıkar. Râî rüyasında tilki ile müvâneset kurmuş ise, kendisinde de hile sıfatı varsa bu rüya tenbihî bir rüyadır. O sıfattan kaçınması gerekir. Râî tilkiyi rüyasında kovarsa hile sıfatını gidermeye çalıştığına yorumlanır. Tilkiyi öldürürse râinin hilekârlığı kendisinden defettiğine hükmedilir.¹²³ Yine bir eşek gördü ise ve ona binip giderse nefsinin onu alıp gitmesi anlamına gelir. Eşek râiye hoş görünürse veya hala evindeyse eşeği şimdilik defetmiştir fakat hala hayatta olduğu için geri gelebilir. Onu yok ettiyse nefsin bu özelliğinden tamamıyla kurtulmuş demektir.¹²⁴

¹¹⁶ Buhârî, Ta'bir, 2.

¹¹⁷ Şeyhî, *Terkibât*, vr. 40b.

¹¹⁸ İsmâil b. Muhammed Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1933, II, 329, No: 2868.

¹¹⁹ Şeyhî, *Terkibât*, vr. 41b.

¹²⁰ Şeyhî, *Medâr-ı Sâlikân fî Etvâr-ı Hâcegân*, (*Yazma*) İstanbul Üniv. Ktp. Ty. Bl., No: 2242/2, vr. 81b-82b.

¹²¹ Şeyhî, *Etvâr-i Hâcegân*, vr. 82a.

¹²² Şeyhî, *Etvâr-i Hâcegân*, vr. 81b.

¹²³ Şeyhî, *Etvâr-i Hâcegân*, vr. 82a.

¹²⁴ Şeyhî, *Etvâr-i Hâcegân*, vr. 81b.

Büyüklerin ifadesi ile rüyâ, sâlikin kabz ve bast hallerinde sûret-i misâliyye ile uykuda zuhûr eden hasb-i hâlidir. “Yaşadığın gibi ölürsün ve öldüğün gibi haşr olursun”¹²⁵ hadîs-i şerifinin de ima ettiği gibi, kişi yakazada ne ile meşgul olursa çoğunlukla rüyâsı da ona dâir olur. Bir başka ifade ile, kemâl-i harâret ve irtibât-ı kalb ile neye teveccüh ederse rüyâda onu müşâhede eder. Bu durumda râî ve mer’î, şâhid ve meşhûd, mütekellim ve muhâtab, muhib ve mahbûb sâlikin kendisidir. Bunun anlamı muhabbetinin neticesi, sâlikin muhibbi sûretiyle rüyâda zuhûr ederek onun alâka ve muhabbetine muvâfık sözlerle merâmını ifade eder. Veya tenbih, tebşîr ve salâh-ı hâline münâsib bir te’vîlât ve tabirât ile feyz ü ilim ve mârifet ile onu tesellî eder.

Bîçâre sâlik de matlûbunun zuhûr edip, merâmını anladığını zanneder. Hâlbuki zuhûr eden kendi sûret-i kalbiye-i hâbiyesidir. Fakat her ne kadar da müşâhede ettiği kendi hubbu sûret-i aksiyesi ise de olsa, in’ikâs ve insibâğ yoluyla müşâhede ettiği zâtın hâssası ve eserinden nasiplenir. Örneğin bir kimse Fahr-i Kâinât Efendimize kemâl-i muhabbeti olsa, onu rüyâda görebilir ve isti’dâdî oranında bu müşâhedeyle tesellî bulur. Gördüğü kendi muhabbeti sûret-i kalbiyesi de olsa, ondan bir takım menâfi’ ve maârif kesb eder. Bu örnekten hareketle “*Müşâhede-i enbiyâ ve evliyâ ve meşâyih ve üstâd ile edâni-i’n-nâs müşâhedesi*” türünden diğer bütün tecelliyat da buna göre tabir edilebilir.

Bütün bu değerlendirmelerden anlaşılan, bir râinin nisbeti hangi nesne üzerine merbût ise, o nesnenin sûret-i hayâliyesi ister te’vîl, ister vakıa, ister adğâs u ahlâm, suâl, cevap, kelâm her ne ise bu zuhurâtın cümlesi râinin kendi sûret-i hayâliye-i rûhâniyesinden tezahür eder. Yoksa râinin rüyâda gördüğü şahıstan kaynaklanmamıştır.¹²⁶

Müellif bu görüşünü desteklemek için şöyle bir olay anlatır. Bir derviş bir iki gece şeyhini himâr sûretinde görüp, çekinerek de olsa durumu şeyhine haber verir. Şeyhi ise eğer bir daha böyle görürsen iki elin ile onun kulaklarını sıkıca tutup, nara atmasını söyler. Derviş aynı rüyayı tekrar görünce mürşidinin tenbihi aklına gelir ve denileni yapar. Uyanınca bir de bakar ki kendi kulaklarını tutmuştur. Bundan murâd, her kişinin gördüğü kendi sıfât-ı gâlibesi veya o andaki ilgi duyduğu şey şeklinde zuhûr eder.¹²⁷ Şeyhî’ye göre ilm-i rûya, “*İlm-i bahr-i bî-kenâr*” olup, nihâyeti, keşfe müntehîdir.¹²⁸ Nihaysiz bir alandır. Bir bahr-i amîktir. Fakat usûl ve furûuna dair bazı prensipler tespit ederek bu prensipler dâhilinde bir takım sonuçlar elde etmek mümkündür.¹²⁹ İlm-i rüyâ, müminlik ve sâlihlik şartı aranmaksızın vuku’ bulması bütün milletler için geçerlidir. Tahzîr ve tebşîr, vak’â ve te’vîl cümlede müsbettir. Kâh râî, kâh

¹²⁵ Müslim, Cennet 83.

¹²⁶ Şeyhî, *Terkibât*, vr. 39b-41a; Şeyhî bu mahalli tahrîr eylediği gece hicret-i nebevîyyenin bin ikiyüz yirmialtını, muharremü’l-harâmın ibtidâ gecesi, lieclî’l-mâtem, siyeri nebîyi mütâlaa edip, âlem-i mânada iş bu mahalli musaddık, Ebû Tâlib ve Hazreti Hamza ve Hazreti Ali efendilerimizi müşâhede müyesser oldu. Efendimiz hazretlerine, kemâl-i muâvenetleri mülâhazası nisbeti galebesi hâba varıp, mâna-yı mezkûru musaddak ru’yâ dahi zuhûr eyledi. Şeyhî, *Terkibât*, vr. 40b; Bkz., Engin Bedir, “*Tasavvufî Tecrübe İçinde Rûya Bilgisinin Yeri*” *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi’nin Görüşleri*”, <https://haceganhanedani.com/>. http//, Erişim Tarihi: 01/05/2016.

¹²⁷ Şeyhî, *Terkibât*, vr. 41b.

¹²⁸ Şeyhî, *Terkibât*, vr. 41b.

¹²⁹ Şeyhî, *Etvâr-i Hâcegân*, vr. 79a.

mer'î hakkında zuhûr eder. Örneğin tahzîr ve tebşîr, vak'a ve ifâde-i te'vîl, râî hakkında zuhûr edebileceği gibi, mer'îye de hamledilebilir. Bu manaya rüyânın iktizâsı ve muabbirin tabirinden intikal edilir. Enfûs ve âfak, vakit ve hâle muvâfakatına bakılır. Örneğin sâlikin vakti, galebe-i enfûs ise enfüse, iştigâli âfâk ise, âfâka hamledilir. Fakat bazı mâna, enfûs iştigâlinde âfâk ve âfâk galebesinde enfûs zuhûr eder. Bundan rüyanın ta'rîf, te'vîl, tedkîk ve tabiri zor bir iş olup, dikkat ve teemmüle ihtiyaç vardır. Bu çabalarla bile vak'a ile te'vîli tefrik etmek kâmillere mahsustur. Fakat Muhammedî meşreb olanların tabirlerinde bile hata olması mümkündür. Çünkü rüya yorumu oldukça karmaşık ve yanıltıcı bir durumdur. Mesela amel-i sâlih üzere olan mübtedî bir sâlikin rüyâ-yı tebşîr görmesi onu gurura sevkeder ki bundan kaçınması gerekir. Sa'y u a'mâl-i sâlihi olmayan bir kişinin güzel rüyâlar görmesinde ise faydadan çok zarar vardır. Bu durumda sâlik gördüğü rüyayı kendinin evsâf-ı hasenesine hamlederek amelleri terkeder.¹³⁰ Bu durumda en doğrusu sâlikin tahzîri rüyâlara odaklanmasıdır. Zira bu tür rüyâlar sâlikin tevbe ve istiğfâr ederek kendisine çeki düzen vermesini sağlar. Elbetteki tebşîrî rüyâlar da sâlik için gereklidir. Bu tür rüyalar sâlike şevk verir. Fakat iki tür rüyayı birbirinden ayırmak zordur. Çünkü tahayyülât-ı misâliye, nevm üzerine müstevlîdir.¹³¹ Efkâr-ı fâside ve her hezeyân, vehim ve havâtır-ı müteferrika, hafızaya kaydedildiğinden rüyâlar çeşitli adğâs u ahlâm cinsi şeylerden kurtulamaz. Bu açıdan aslına bakılırsa her rüyâ, tabire elverişli değildir. Te'vîl kabûl edecek rüyâ da, hâlât-ı mezkûre galeyanından ayırt edilemez. Ayırt edilse bile te'vîl mi ister, vak'a mıdır bilmek zordur. Ancak ehli bilir.

Rüyayı yorumlamadaki bir başka zorluk ise, sâlikin rüyâsı her ne kadar enfüse dâir ise de, bazen âfâk için de cârî olabilir. Örneğin sâliki, tergîb ve teşvik etmek için ya âharın hâli keşf yoluyla sâlike muâyene ettirilmiştir. Veya o esnâda âfâk ile iştigâlinde neş'et etmiş olabilir. İşin aslı cezbede olmayan sâlikin rüyâsı, enfûs ve âfâk ile karışıktır. Çünkü âfâk tarafından nisyân-ı küllî vâki olmamıştır. Fakat cezbede olan sâlikin ekser rüyâsı enfûsîdir. Çok azı âfâka taalluk eder. Çünkü cezbe nisyân-ı ağıyâra dair olup, meczûbun çoğu muâmelesi yâr ve dil-dâr iledir. Bu durumda onun bütün menâmâtı enfûsîdir. “Âlimin uykusu ibadettir”¹³² gereği bunlar, âlim-i Rabbânî olduklarından, uykuları bile ref'-i derecât ve kat'ı merâtib sebebidir. Onların “a'zâm” ibâdetleri, kesb-i maârifdir. Zaten ibâdetten de maksat budur.

Rüyânın bir bilinmezi de zuhûr vakti belli değildir. Bazen görüldüğü gecenin gününde zuhûr eder. Bazen olur ki, birkâç gün, birkaç ay ve birkaç seneden sonra, bazen kırk yıl sonra, belki daha çok zamanda zuhûr eder. Bunun temyîzine, keşf veya râî ve mer'înin durumuna bakılarak intikal edilir. Örneğin bir râînin vaktine nazaran **hâli** olmayan bir rüyâ bir zamandan sonra o rüyânın vukûuna ve râînin salâh-ı hâline intikal edilir. Eğer râî ve mer'înin, rüyâsı vakt-i hâline muvâfık ise, karîben vukûuna hüküm olunur. Eğer mâzîye uygunsa, geçmiş tahzîr ve tebşîre tabir edilir. Bu tabirât her sâlikin

¹³⁰ Şeyhî, *Terkibât*, vr. 41b.

¹³¹ Şeyhî, *Terkibât*, vr. 41b.

¹³² Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 329.

isti'dâd ve kâbiliyetine göre değişir. Onun için isti'dâtta tefâvüt olduğu gibi, rüyâda bile sâlikin hâline göre tefâvüt vardır. Bu bağlamda bir rüyâ mübtedî, mütevassıt ve müntehîde başka başka tabirler gerektirir. Örneğin zaman olur ki mübtedî bir sâlik, mutavassıt, müntehî rüyâsı görür. Fakat ona “*Müntehî olmuşsun*” denmez. Bu rüyâ olsa olsa onun intihaya ereceğini müjdeler. Bundan ötürüdür ki bu durumda nihâyette elde edilecek şey, derecât-ı bidâyet ve vasatta zuhûr eder. Bu durumda ‘*Der-agab tekâmül-i esmâ ettim*’ diye düşünen, derd-i mend-i sâlikin katetmesi gereken râhı ve menâzili sedd ü bend olup kalır. Binâenaleyh, te'vîl-i rüyâda sür'at ve mürâât aslâ câiz değildir. Eğer o rüyâ, sâlikin hakk-ı sarîhi ise elbette aynı ve misli ile tekerrür eder. Sâlik de hakkını almış olur. Bunun hilâfı ile amel etmek zulümdür. Bundan dolayı rüya tabir ederken sâlik, ne aşırı tahzîrle ye'se düşürülmemeli, ne de aşırı tebşîrle şımartılmamalıdır. Sâlikin isti'dâdına göre tesellî verilmelidir. Zekî ve sevdavî/meraklı, sevdalı sâlike tebşîrden kaçınmamak, gâbî/anlayışı kıt ve demevî/asabî sâlike ise tahzîri teksir etmek/çoğaltmak gerekir. Zira birincisine uygun olan tebşîr, ikincisine uygun olan ise tahzîrdir.¹³³

Rüya tabiriyle ilgili bir başka önemli gerçek ise, rüyanın soncu, çoğunlukla râinin rüyayı tabir ederken sahip olduğu i'tikâdına göre zuhûr eder. Örneğin avâm koyun ve deve görmeyi bereket ve hayr-ı harekete haml eder. Sâlikler ise, koyun görmeyi şehvet-i bâtinîyeye, deve görmeyi, kendisinde devenin sıfât-ı gâlibesi olan kîn duygusu olmasına yorar. Sonuçta avâma koyun; bereket sâlike ise şehvet makâmında zuhûr eder. Bu kıyâsla her rüyâ, sâlike enfüsîdir ve sıfât-ı gâlibe ile tabir edilir. Avâmın rüyâları ise âfâkîdir. Âfakta nasıl şöhret bulmuş ve hangi anlama yorulmuşsa ona göre tabir edilir. Fakat tabirlerde her zaman hata olabilir. Bu bağlamda Hazreti İbrâhim (a.s.) hakkında *قَدْ صَدَّقْتُ الرُّوْيَا* “*Gördüğün rüyanın hükmünü yerine getirdin*”¹³⁴ buyurulmuştur. Fakat bıçak kesmediğinden rüya tasdîk-i ilâhî değildir. Şeyhî'ye göre bundan anlaşılan doğru bir rüyâ tabir ve te'vîlinin kemâl, keşf¹³⁵ ve isti'dâda bağlıdır.¹³⁶

Bazen rüyayı görülen eşyanın ismine göre tabir etmek gerekir. Bir zâtın kurbağa ismi üzerinden yaptığı iki farklı tabir buna güzel bir örnektir. Rüyanın aslını bilmek keşfe menûttur. Eşyanın vasfı, râi ve mer'înin kabiliyetine göre bir yorum yapılır. Rüya tabirinde şu hususları da dikkate almak gerekir. Bazen rüyada görülen şey râinin hali olur. Bazen mer'înin hali olur. Zaman olarak “*ezmine-i sâlise*”/geçmiş, ân ve geleceğe dair olabilir. İşin aslını ancak “*kümmel-i ehlullah*” bilir. Fakat nâkısın da bu ilmin usûl ve furûndan bir miktar bilmesi gereklidir.¹³⁷

Bu genel değerlendirmeden sonra şimdi de müellifimizin bazen Allah dostlarının rüyâları ve onların yorumlarından ilham alarak, bazen ehlullahın söz ve eserlerinden çıkarımlar yaparak, kendi mücerrebâtı/tecrübe birikimi ile özellikle de “*Azizlerim*” diye

¹³³ Şeyhî, *Terkibât*, vr. 42a-43a.

¹³⁴ es-Sâffât: 37/105.

¹³⁵ Şeyhî, *Terkibât*, vr. 40b-41a.

¹³⁶ Şeyhî, *Mektûbât-ı Erbaîn*, vr. 14b.

¹³⁷ Şeyhî, *Etvâr-i Hâcegân*, vr. 81a-81b.

minnetle andığı şeyhlerinden duyup dinledikleri tabirlerden faydalanarak rızâullahı elde etmek kastıyla rüya tabiriyle ilgili ortaya koyduğu ölçü ve kıstaslara bakalım.

a. Enfüsî ve Âfâkî Tabirler:

Afâkî tabir çok geniş olup görene, görülene, rüyânın görüldüğü vakte göre - akşam, gece yarısı, sabah- hatta görüldüğü güne göre bile farklı anlam kazanır. Bazen ilk harfine göre, bazen görüldüğü mevsime ve bu mevsimlere has şeylere göre anlam kazanır. Bir meyveyi ve sebzeyi mevsimi dışında örneğin yaz meyvesini günde ve kışta, kış meyvesini baharda ve yazda görmek rüyânın tabirini değiştirebilir. Fakat her ayrıntıya göre farklı yorum yapmak çok uzun olup, sâlike daha çok enfüsî tabirler gerekeceğinden müellifimiz fazla detaya girmemiştir.¹³⁸

Afâkî tabir avamın gördüğü rüyalar ile ilgilidir. Enfüsî tabir ise seyr ü sülûk ehlinin rüyâlarının tabiridir ve iki türdür. Bunlardan vakıa olan vukuûdur. Vukuû olan müşâhede görülenin aynen zuhûr etmesi olup, tabire bunda ihtiyaç yoktur. Görülen neyse ona göre hükmedilir. Diğerisi ise rüyadır ve tabire muhtaçtır. Görülen nesnenin özelliklerini bilmek gerekir. Görülen rüyâ bazen râinin bazen da mer'inin/görülen şeyin hali olur. Bazen de geçmiş, şimdiki zaman ve geleceğe işaret edebilir. Ayrıca müptedî, mutavassıt ve müntehî sâlike göre başka anlamlar kazanabilir. Bütün bunları ancak kâmil evliyaullah ayırt edebilir. Hatta aynı vasfa sahip nesnelere bile farklı tabirleri vardır. Örneğin süt, yoğurt, kaymak gibi süt ürünlerinin hepsi de ilm-i ledünne işaret etmekle birlikte, bunların hepsinin kendine has yorumları da mümkündür.¹³⁹

Tabirleri bu şekilde ele alan müellifimizin bir değerlendirmesine göre yedi tür rüyâ vardır. Bunların dördüne itibar edilmez, üçüne itibar edilir. Değer verilmeyen rüyâların birincisi, günlük hayatta geçen veya gündüz akıldan geçen bir şeyin rüyâda zuhûr etmesi, ikincisi sevilen bir şeyin rüyâyâ yansımaları, üçüncüsü çok yemenin bir sonucu olarak dimağda meydana gelen hararetin te'sîriyle zuhûr eden hayâlât, dördüncüsü de "edğâs u ahlâm" denilen şeytanî ve nefsanî rüyâlardır.¹⁴⁰

İtibar edilen rüyâlara gelince; birincisi, "rüyâ-yı tahzîr" olup sâlike tenbih maksadıyla gösterilir. Burada amaçlanan sâlikin beşeriyet gereği kendisinden zuhûr eden kötü amel ve çirkin hâtıralardan kaçınarak kabhiyât derekesini geçmesidir.

İkincisi "rüyâ-yı tebşîr" olup, sâlikin sülûku esnasında kendisinden sâdır olan amel-i sâlihleri bol bol yaparak ibâdetlerinde halâvet ve şevk hâsıl etmek sûretiyle istikrarlı bir süreklilik içinde esfelden a'lâyâ terakkî ve kurbiyet hâsıl etmesidir. Üçüncüsü ilhâm-ı rabbânî olup ehl-i hâle mahsus bir rüyâ türüdür.¹⁴¹

¹³⁸ Şeyhî, *Lemeât-ı Nakşbendiyye*, (Yazma) DTCF Ktp. Yazmalar Bl., M. Ozak, I, No: 570, vr. 136a-136b; 156a-156b.

¹³⁹ Şeyhî, *Etvâr-ı Hâcegân*, vr. 79a-79b.

¹⁴⁰ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 137b; *Terkibât*, vr. 42a.

¹⁴¹ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 136b-137b.

Sâlikin vahiy menzilesinde¹⁴² gördüğü bu rüyâ türü de kendi içinde üçe ayrılır: Birincisi “*rüyâ-ı sâdika*” olup, usûlüne göre tabir edilirse çoğunlukla isabetli olur. İkincisi “*vakıa*” denilen bir rüyâ türü olup, gerçeğe mutâbık olarak tabire gerek kalmadan zuhûr eder ve zuhûrundan sonra gören kişi bunu anlar.¹⁴³ Zira vakıa gerçeğin olduğu gibi görülmesidir. Tabire ihtiyaç duyulmaz. Rüyâ ise tabire muhtaçtır. Bunun için görülen nesnenin sıfatına ubûr lazımdır. Rüyâ yorumuna da bundan dolayı “tabir” denilmiştir.¹⁴⁴ Örneğin râî vakıada bir tilki görse gerçekte bir tilki görecektir ya da bir tilki öldürecek denir. Çünkü vakıa âlem-i misâlden görülmez.¹⁴⁵ Üçüncüsü “*keşif*” olup, levh-i mahfûz müvekkili olan melek vâsıtası ile sâlike ilham edilir. Rüyânın zuhûrundan sonra rüyânın doğruluğu konusunda kendisine yakîn hâsıl olan sâlik, eksiksiz ve noksansız olarak rüyânın zuhûruna müntazır olur. “*Salihlerin rüyâsı nübüvvetin kırk altı cüzünden birisidir*”¹⁴⁶ hadîs-i şerîfi de bu düzeydeki bir rüyâyı kasteder. Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.v) hazretleri yirmi üç senelik nübüvvetlerinde altı ay rüyâyla, yirmi iki buçuk sene de vahiyle hareket etmiştir. Bu durumda yirmi üç sene altışar aya taksîm edildiğinde karşımıza kırk altı cüz çıkar.¹⁴⁷

Müellifimizin bir başka değerlendirmesine göre rüyâlar “*tebşir*”, “*tahzîr*” ve “*edğâs-ı ahlâm*” olmak üzere üçe ayrılır: Tebşir rüyâsı bir hayır işlendiğinde görülür. Bunu gören sâlik mutlu olarak aynı hayrı bir daha yapmaya gayret eder.¹⁴⁸ Tebşîr-i rüyâda sâlikin dikkat etmesi gereken şey, gördüğü hâlin kendisinde bâkî kalacağını, düşünerek gâfil olmamasıdır. Zira ufak bir tekâsül sebebiyle tenezzül vâki olup o hâlden hâlî ve ol mertebeden berî ve ârî olur. O mertebeye bir daha mâlik olması için nice müddet derd-i mihnet çekip, gayret göstermesi gerekir. Öyleyse sâlikin seyr ü sülûk sürecinde zaman kaybetmemesi için tekâsülden ve en ufak bir gafletten bile kaçınması şidetle tavsiye edilmiştir.¹⁴⁹ Bu duruma en güzel örnek Abdülkâdir Geylânî Hazretleri'nin şeytanın yakaza halinde kendisine kurduğu tuzağı farkederek iltifat etmemiş, şeytan ise “*Yürü Yâ Abdülkâdir Geylânî! ilmin berekâtıyla necât buldun*” diyerek kurduğu tuzağın boşa çıktığını ifade etmiştir.¹⁵⁰

Edğâs-ı ahlâm türü rüyâ yemek, içmek ve bunları çok sevmek ve çok düşünmekten doğar. Sâlik bir hata işlediğinde derin ve bulanık sular görür. Bu durumlardan korkarak aynı hatayı tekrarlamamaya çalışır. Bu tür bir rüyânın hiçbir değeri yoktur. Ancak tebşir ve tahzîr türünden rüyâlara itibar edilir. Tahzîrî rüyâlar sâlik bir hata işlediğinde, vazifelerinde tembellik yaptığında gösterilir ve bu türden rüyâlarla

¹⁴² Şeyhî, *Lemaât*, vr. 137b

¹⁴³ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 137b; *Terkibât*, vr. 42a.

¹⁴⁴ Şeyhî, *Etvâr-i hâcegân*, vr. 79b.

¹⁴⁵ Şeyhî, *Etvâr-i hâcegân*, vr. 82a.

¹⁴⁶ Buhârî, Ta'bir 26; Müslim, Rû'yâ 6; Bkz., Ebû Dâvûd, Edeb 8; Tirmizî, Rû'yâ 1; İbni Mâce, Rû'yâ 9.

¹⁴⁷ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 137b; *Terkibât*, vr. 42a.

¹⁴⁸ Şeyhî, *Etvâr-i hâcegân*, vr. 79b-80a.

¹⁴⁹ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 189b.

¹⁵⁰ Şeyhî, *Mektûbât-ı Erbaîn*, vr. 17b-18a; Bkz., Muhammed b. Yahya, et-Tâdifî, *Cevherden Gerdanlıklar, Hazreti Abdülkâdir-i Geylânî'nin Menkıbeleri*, 76-77; Bkz., Muhammed Sâdık'ül-Sâdi, *Hazreti Abdülkâdir Geylânî'nin Menkıbeleri/Gaybın Dili*, (Haz. Bekir Uluçınar), Uluçınar Yayınları, İstanbul 1981, 157-158.

hata yapan kişi tevbe ve istiğfara sevk edilir.¹⁵¹ Şeyhî'ye göre rüyânın efdali sabaha yakın görülendir. Zira bu vakit akşam yiyilen yemeğin te'siri azaldığından gönlün safvet vaktidir.¹⁵²

Şeyhî'ye göre rüyâ yorumu “*Min gayrı hatâ-i keşfe*” men'ût bir mânadır. Hz. Ebû Bekir (r.a.)'ın Peygamber efendimizden izin alarak yaptığı tabirlerin bir kısmında hata, bir kısmında isabet ettiği bizatihi Peygamberimiz tarafından kendisine belirtilmiştir.

Rüyâ tabir etmeye rüsûh kazanmış bir kişi için en kolay yol râî rüyâsını kendisine anlattığı anda kendini nefy edip mürşidini kendi yerine ikâme ederek içine doğan manayla muhatabının rüyâsını tabir ve onu tesellî eder. Bu şekilde devam ederse tedricî olarak işi kolaylaştırır ve tabirinde isabet oranı artar. Fakat rüyâ tabir eden kişinin bu isabet ve kolaylığı elde etmesi için mücâhede, takvâ, muhâfaza-i âdâb-ı şeriat-i garrâ ile vukûf-ı kalbî şartlarına riâyet etmek sûretiyle zikr-i devâm ve fikr-i teveccüh-i mâlâ kelâm çizgisinde tasfiye-i beden ve tezkiye-i nefis elde edildiğinde gönüldeki zikrin harâreti vücûdu ihâtâ edip amâl, efâl ve akvâli bu doğrultuda zuhûr etmelidir.¹⁵³ Müellife göre kendi dönemindeki bazı sâlikler kendilerini rüya ve riyâ ile kandırmaktadırlar.¹⁵⁴ Özellikle bu tiplerin rüyalarının edğâs u ahlâm cinsinden olması büyük bir ihtimaldir. Bunu anlamının yolu tabirde olduğu gibi, sâlikin bu defa uykuda yani rüya esnasında kendisini ifna ederek mürşidini ıspat etmesi/kendi yerine koyması, kalbine doğan mânayı kabul etmesi ve söylemesidir.¹⁵⁵ İşte bu durumda sâlikin gönlü mîzâb-i pîrân/manevî pîrlerin ifade vasıtası haline gelir ve intâk-ı Hakk'a mazhar olduğundan ondan ilhâm ve vârid benzeri feyz-i Hak akar. Bu mertebedeki sâlik, imdâd-ı rûhânîden mahrum kalmaz. Allah (c.c.) ve erenler, onun lisânına isâbet; kalb, kuvvâ ve cevherlerine kuvvet ve feyz-i inâyet ihsân eder. Bu durumda ilmi düzeydeki tabir usüllerine ihtiyaç bile duymayarak gönlüne gelen manayla gördüğü rüyanın tabirinde isabet kazanır.¹⁵⁶

Bilinmesi gereken bir başka mes'ele ise herkese keşf-i rüyâ eylemek¹⁵⁷ mezmûm/hoş görülmemiş ve memnudur yani yasaklanmıştır. Gerek âfâkî olsun gerek enfüsî olsun her türden rüyâ, ahvâl-i bâtından mânendi tefe'ül kâbil-i te'vîl ve hâmil-i tabir olan bir emr-i mahfî ve sırr-ı hayâle mukayyet olup, hayâl-i mutlaktan alınır: Buna binaen rüyânın neş'e-i ûlâsı hayâl-i mutlak, neş'e-i sânisî hayâl-i mukayyettir. Neş'e-i sâlicesî râinin takrîridir. Neş'e-i râbi'î tabir-i muabber/yorumlanmış düşüdür. Neş'e-i hâmisî rüyânın âsârının zuhûrudur. Bahse konu olan bu unsurlar muntazam bir şekilde birbirine bağlı olduğundan erbâbı olmayan kişiye keşf-i rüyâda hatar vardır. Ehli olmayan sû-i tabir ile mânayı ifsâd eder.

¹⁵¹ Şeyhî, *Etvâr-i hâcegân*, vr. 79b-80a.

¹⁵² Şeyhî, *Terkibât*, vr. 41a.

¹⁵³ Şeyhî, *Mektubât-ı erbaîn*, vr. 23a.

¹⁵⁴ Şeyhî *Mir'ât*, vr. 112a

¹⁵⁵ Şeyhî, *Etvâr-i hâcegân*, vr. 81b.

¹⁵⁶ Şeyhî, *Mektubât-ı erbaîn*, vr. 23a.

¹⁵⁷ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 189b.

Öyleyse sâlike düşen şey, rüyâsını sadece sulehâdan, ulemâdan ve meşâyihden erbâb-ı gazez olmayan muhibb-i sâdik addettiği bir kimseye anlatmasıdır. Bunlardan başka akrabâ ve ehibbâsından mücerrebü'l-etvârdan câhil bile olsa keşf-i rüyâ lâ-be'sdir. Zîra kemâl-i mertebe ehli iyi niyeti gereği her ne kadar tabire âşinâ olmasa bile ol rüyâyı ifsâd¹⁵⁸ etmeyip hüsn-i tabir ile onu hayra yorar. İsâbet edemese de ifsâd da etmez. Fakat erbâb-ı garaz ve ehl-i hıkd u hased ve ehl-i buhl sâhibi ya cehlen veyahut hıyâneten sû-i tabir ile rüyâyı ifsâd edeceğinden keşf-i rüyâda ihtiyât ehem ve elzemdir. Ehlullahın asıl tavsiyesi ise sâlikin şeyhinden başkasına rüyâ anlatmamasıdır. Çünkü sâlikin hâl ve isti'dâdını pîrinden başka kimse bilemez. Rüyâsını ehil olan bir kişiye anlatan sâlike düşen görev ise yapılan yorum kendi mantığına ters düşse bile “*Bilâ tereddüt ez-dîl ü cân*” kabul etmesidir.¹⁵⁹ Abdülkâdir Geylânî Hazretleri müelliften asırlar önce benzer görüşler serdedir. Geylânî Hazretleri'ne göre sâlik rüyasını âlim, hikmet sahibi hayra yoracak birine anlatmalıdır. Özellikle düş kabilinden rüyalar anlatılmamalıdır. Bu büyük Hazret'e bu görüşünü şu hadîs-i şerîf ile destekler. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) konu ile ilgili şöyle buyurur: “*Rüyâ Allah'tan düş ise şeytandandır. Sizden biri sevmediği bir şey görürse, sol tarafına, tükürür gibi üç kere üflesin. Sonra gördüğü rüyasının şerrinden Allah'a sığınsın. Böyle yaparsa, onun kendisine zararı olmaz.*”¹⁶⁰

Şeyhî'nin dikkat çektiği bir husus ise sâlik, esnâ-yı sülûkte kendisine vâki olan rüyâların tabirine net olarak vâkıf olabiliyorsa rüyâsını pîrine bile anlatmaması efdaldır. Fakat bunu pîrinden gizliyerek yapmamalıdır. Bu noktada hîle-i nefsdan kaçınmaya dikkat etmelidir. Sûret-i harf ve lafız ilbâsıyla yapılmalıdır. Çünkü rüyâyı tebşîrin takrîrinde hîle-i nefisten kaçınmak oldukça zordur.¹⁶¹ Varlık hatırına uğratıp ol hatırdan kurtulmaya de epey bir müddet çaba harcamak gerekmesinden başka, bu tür bir rüyâ sâlike ilhâm-ı ilâhi ve esrâr-ı mârifettir ve inkîşâf yoluyla zuhûr eden bidâyet-i kerâmât-ı evliyâdır.

Sâlik yukarıdaki prensiplere göre uyku halinde vaki olan halleri ehil olmayan kişilerden gizleyebilirse, bu durumlar tadrîcen yakazada da zuhûr etmeye başlar. Sâlikin nihayeti olmayan bu harikulâde hal ve makamların bir üst mertebesine ermesi için insana mahsûs olan ve belki de sadece insân için tertib edilmiş, envâ'-ı zîb ve zînet ile tezyîn edilmiş nihâyeti olmayan merâtib-i ilâhiyede durmadan ilerlemeye çalışmalıdır.¹⁶²

Bu kavramsal ve olgusal teorik izahlar ve serdedilen prensiplerden sonra şimdi de müellifimizin yaptığı rüyâ yorumlarına ve kendi gördüğü rüyâlara bakalım

b. Nefis Mertebelerine Göre Rüyâ Yorumları

¹⁵⁸ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 190a.

¹⁵⁹ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 190b.

¹⁶⁰ Buhârî, 9/39; Müslim, Rüyâ 1,2; Bkz., Abdülkâdir Geylânî, *Âdab*, Medine Yay., İstanbul, 2012, 81-82.

¹⁶¹ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 190b.

¹⁶² Şeyhî, *Lemaât*, vr. 191a.

Nefs-i emmâre sahibinin bir canavara yenildiğini veya ona yakınlaştığını görmesi o canavarın sıfatının râide olduğunu gösterir. Fakat canavara gâlip geldiğini veya onu yok ettiğini görürse o kötü sıfattan kurtulmuş ve o hayvanî sıfatı izâle etmiş olur.

Aynı hayvanı nefis-i levvâme sahibi görürse, o hayvanın hâli bir zamanlar râinin sıfatı olmakla birlikte o zaman zarfında o sıfattan kurtulduğuna işarettir. Hayvana galip gelirse galabe-i akla, mağlûb olursa galebe-i nefise işarettir.

Aynı hayvanı nefis-i mutmainne sahibi görürse tekâsül hasebiyle tenezzül yoksa o hayvanın hâline göre, galabe-i gayret ve şecâate atfedilir.

Nefs-i emmare sahibinin yüce bir semâvî unsur veya güzel bir eşyâyı rüyâda görmesi levvâmeye ayak basarak emareden kurtulmasına, aynı şeyi levvâme sahibi görmesiyse mutmainne mertebesine duhûlüne işârettir. Mutmainne sahibinin aynı rüyâyı görmesi ise de, yüksek derecelere nail olmasına işarettir. Fakat emmare makamında levvâme ve mutmainne makamında zuhûr edebilecek bir rüyâ görürse, emmâre sahibinin bu makamlarda olduğu anlamına gelmez. Ama sâlikin zamanla bu makamlara yükseleceğini müjdeler.¹⁶³

c. Bazı Tabir Örnekleri

ca.Ta'birâtü'l-Nebatât: Sâlikin rüyâsında bağ, bahçe ve bostan görmesi saffet-i zikir ve ibâdete işaret, bunları ma'mur görmesiyse mücâhede ve gönlün zikri kabul etmesi ve zikrin gönle te'sîrine işarettir.¹⁶⁴

Rüyâda gül görmek mişkât-ı Muhammedîden silsile yoluyla alınan mâye-i tarîkatin zuhûr etmesine ve ma'rifet kokularının gelmeye başlamasına işarettir.¹⁶⁵

Müellif tabir ettiği bir dostunun rüyasını güzel bulmuş, bu tabir nedeni ile bazı meyvelerin yorumunu yapmıştır. Zî-rûh ve bî-rûh, havâs ve evsâf ile tabir edilir. Meselâ lübbü zâhir ve kışrı bâtın, yani eti taşrada ve çekirdeği içerde kiraz ve vişne ve zerdâli ve kaysı ve envâi erik, bunların cümlesi kışrı içerde ve lübbü dışındadır. Bunlar cümlesi rüyâ ile olan amel semeresidir. Bu bağlamda Şeyhî, Yunus Emre Hazretleri'nin şu meşhur beytini değerlendirmiştir.

Bindim erik dalına anda yedim üzümü.

Bostan ıss-ı kakıyup, der ne yersin kozumu

Buna göre şeriat rüyâ kapısı olup, ol şecerden hâsil olan semere rüyâdır. Üzüm tarikat olup, kışrı ile lübbü karışıktır. Üzüme benzeyen ceviz sırf hulûsdur. Zira lübbü bâtın, kışrı zâhir ve kışrıyla lübbü mahfûzdur. Bu hali ile makam-ı mârifeti sembolize

¹⁶³ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 138a-139a; Şeyhî'ye göre tasavvufta yedi makam olsa da çoğunlukla üç makam esas alınmış bunların altındaki ve üstündeki makamlar bunların bir türevi olarak kabul edilmiştir. Müellifimiz de konunun uzamaması için nefis mertebeleriyle ilgili yorumlarını nefis-i emmâre, levvâme ve mutmainne makamlarına göre yapmıştır. (Şeyhî, *Lemaât*, vr. 138a.)

¹⁶⁴ Şeyhî, *Etvâr-i Hâcegân*, vr. 80a.

¹⁶⁵ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 159a.

eder. Tarîkden mârifete güzer eden bostan ıssı hakikat ehli olan mürşid-i kâmindir. Sâliki adeta '*Hakîkate vâsıl olmadan niçin yersin kozumu*' diye itâb eder. Ne kadar taâmı içeride, kabuğu dışarıda bâdem, fındık ve fıstık benzeri var ise riyâsız sırf hulûsdur. Üzüm, elma ve armut gibi meyveler riyâ ile hulûsu muhtelit/karışık, a'mâl-i sâlihâdır. Hayvanât dahi böyledir. Hangi hayvân bu âlemde hangi sıfât ile muttasıf ise, ol sıfât ile tabir edilir.¹⁶⁶

cb.Ta'birâtü'l-Hayvanât: Sâlikin rüyâda çakal görmesi, nefsin fodulluğuna,¹⁶⁷ kelb görmesi ise, halkın başına musallat olarak zarar verebileceğine işarettir. Kelbi muallim olarak görürse levvâme mertebesine işaret ederken, tazı ise şikâr sıfatıdır. Kurt görmesi yırtıcılık, ziyânkârlık, hırs ve haset sıfatının zuhûr etmesine, ayı görmesi ise ucub ve kibir sıfatının galebe çalmasına işarettir. Kaplan görmesi tezlik, hızlılık sıfatının galebe çalmasına, aslan görmesi ise yırtıcılık sıfatının doruk noktasında tezahürüne, pars görmesi ise gadap sıfatıyla dolu olduğuna işarettir. Yukardaki bu tabirat emmare mertebesine has olup, bütün bu hayvanatın bu mertebede rüyâda görülmesi genel anlamda kibir, kin, zulüm ve ziyankârlığa işâret ederken, mutmainne mertebesinde şecâat ve heybete, dehşet ve şevkete müjde olarak karşımıza çıkar.¹⁶⁸

Karınca görmesi, hırs, tama' ve bu hırsı elde ettiği rızkı yemeye nasibi olmamasına işarettir. Zira anlatıldığına göre, karınca yaz boyu topladığı tanelerden kıs boyu üç tanesini ancak yer, gerisi de kör sıçana kalırmış. Onun için hırs ve tama ile mâl kazanarak biriktirenlerin malları karınca örneğinde olduğu gibi, genelde başkalarına kalır.

Bülbül görmesi âlem-i aşka kadem basmasına işâret olmakla birlikte, bu âlemde vuslata erip ermeyeceğinin şüpheli olduğuna da işaret olabilir. Çünkü bülbül bu âlemde aşk bâdesini nûş eylemiş olmakla birlikte vuslata erememiştir. Bundan dolayı sürekli feryâd u figan edip durur. Makâm-ı vuslat makâm-ı hayret olup, figân-ı firkat makamı olmadığından dolayı bülbül görmek, zuhûr-ı aşk-ı zât ve mazhar-ı sıfat-ı kelâm olup; kafes-i nâsûtîde firkat içinde vuslattan yoksun bir şekilde kalmak şeklinde tabir edilir. Fakat âlem-i nâsûtîdan kurtulduğunda kesin olarak âlem-i lâhût karargâhına vâsıl olacaktır.

Sâlikin pervâne görmesi bu âlemde vuslata işarettir. Çünkü pervane aşığı olduğu ışığın etrafında döne döne en sonunda yanıp kül olur. Bu makamdaki âşık-ı sâdik da beşerî vücûdunu şem'i Hüda ve nûr-i Mustafâ olan aşk ateşinde yakarak özünü ateşe

¹⁶⁶ Şeyhî, *Mektubât-ı Erbaîn*, vr. 14b; Niyâzi Mısrî Hazretleri'ne göre bu beyitte, mürşidsiz, sâdece zâhirî ilimle hakîkate ulaşacağını zanneden birinin durumu sembolik olarak anlatılmaktadır. Böyle bir kişinin durumu, hangi meyvenin hangi ağaçta yetiştiğini bilmeyip, canı üzüm istediğinde erik ağacına çıkan veyâ ceviz ağacında erik arayan kişi gibidir. Bir mürşide danışmada kendiliğinden Allah'ın isimlerini zikr ile meşgûl olan, nâfile oruç tutup halvete giren ve böylece hakikat ilminden nasib almaya çalışan kişi, erik ağacında üzüm arayan kişi gibidir. Bostan ıssı, yani hakikat ilmi bahçesinin bekçisi olan mürşid-i kâmil onu: Sâhibinden, yani bizden izinsiz bahçeye niçin izinsiz giriyorsun diye azarlar. (Bkz., Necdet Tosun, "Tasavvuf Kültüründe Meyve", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl 5, sayı 13, Ankara, 2004, s. 289-299.

¹⁶⁷ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 160a.

¹⁶⁸ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 160b.

dönüştürerek “*Bekâ ba’de’l-fenâ*” ve vuslat makamına ermesine işârettir.¹⁶⁹ Tavus görmek kendini beğenmektir. Laklak/leylek görmek mürşitlik sıfatına işaret eder.¹⁷⁰ Deniz görmek vücûd, dağ ve tepe görmek varlık alâmetidir. Yağmur rahmet-i ilâhîdir.¹⁷¹ Şimşek nefis ateşidir. Ölülere diri görmek hayât-ı kalb, dirileri ölü görmek gönül öldürmektir.¹⁷²

Sâlikin rüyâda, ravza-yı cinân, hûri ve gılmân, melâike-i kirâm görmesi o makamlara sâhip olmasına beşârettir. Eğer bu makamlardan tard ve te’dîb edildiğini görürse evâmîr-i ilâhiyeye dikkatsizliğe, nevâhîden kaçınmamak sebebiyle nâil olduğu merâtib ve makâmattan dûr olma nişânıdır. Bir müddet zâr u giryân içinde olmak gerekir.¹⁷³ Sâlikin cehennem görmesi rüyâ-yı tahzîr olup, sâlikin gaflet ve ma’siyet içinde olduğunu gösterir.¹⁷⁴

cc.Ta’birâtü Ahvâl-i Semâvât Vemâ-fihâ: Sâlikin yağmur ve kar görmesi, gönül bahçesine âsâr-ı feyz-i ilâhi ve rahmet-i nâmütenâhi zuhûruna işarettir. Kar görmesi ise, hem rahmet-i hâsa, hem de karın özelliği gereği burûdete işarettir. Fakat hakikat güneşi kalbe doğduğunda bu burûdet âb-ı rahmete tahvîl ve tebdîl olur.¹⁷⁵

cd.Ta’birâtü İnsân ve Ahvâli: Sâlikin Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’i rüyâda görmesi; Şeyhî’ye göre aslolan sâlikin peygamberimize muhabbet duymasıdır. Bunu da şu meşhur hikâye ile anlatır. Bir dervîş Hazreti Peygamber’i rüyâsında görmeyi şeyhinden ister. O da “*Bu gece tuzlu pastırma yeyip su içme, yatıp uyu. Bakalım ne göresin*” buyurur. Dervîş sabaha kadar bütün gece çeşmeler, dereler, desti desti sular görür. Mürşidi dervîşe işin hakikatini anlatır. Fahr-i Kâinât Efendimizi rüyâda görmek isteyen bir kişi cumâ gecesi tahâret ile bin kere kibleye müteveccih salavât getirip yatmalıdır. Şeyhî bunu sülûkunun başlangıcında bir kitapta görerek tecrübe eder. Bunun sonucu peygamberimizi göremese de peygamberimiz kendisine bir hediye göndererek onu takbîl ettiğini haber verir. Fahr-i Kâinât –aleyh-i etemmü’s-salavât- hazretlerini rüyâda gören bir kişi o anda o Peygamber Efendimiz ile münâsebet-i etem/tam bir münasebet kurar. Münâsebet-i tâmmı sûret-i rûhâniyesine hamledilir. Bu münâsebetten râinin ister haberi olsun ister olmasın durum değişmez.¹⁷⁶

Şeyhî, konuyla ilgili olarak “*Beni rüyâda gören gerçekten görmüş sayılır. Çünkü şeytan benim sûretime bürünemez.*”¹⁷⁷ “*Beni rüyâda gören âşikâre görmüş gibidir*”¹⁷⁸ hadîs-i şerîflerini değerlendirerek konuyu izah eder. Müellifimize göre konu tartışmalı olmasına rağmen, âlimler peygamberimizi rüyâda gören, kişinin yakaza halinde baş gözüyle göreceğine ittifâk etmişlerdir. Ulemâya göre, bu hadîs-i şerîfte hem

¹⁶⁹ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 163b-164a.

¹⁷⁰ Şeyhî, *Etvâr-i Hâcegân*, vr. 80b.

¹⁷¹ Şeyhî, Şeyhî, *Etvâr-i Hâcegân*, 80a-80b.

¹⁷² Şeyhî, *Etvâr-i Hâcegân*, 80b.

¹⁷³ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 188b

¹⁷⁴ Şeyhî, *Lemaât*, vr.187b-188a.

¹⁷⁵ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 179b-180a.

¹⁷⁶ Şeyhî, *Terkibât*, vr. 41a.

¹⁷⁷ Buhârî, Ta’bîr, 10.

¹⁷⁸ Buhârî Ta’bîr, 10; Muhammed b. Abdullah, *Mişkâtü’l-mesâbîh*, (Thk. Nâsiruddin el-Albânî), Dimaşk, 1961, 528.

işâret hem beşâret vardır; İşâret, sâlik Peygamber Efendimiz'in muhabbetini derûnunda berk ederek, gece gündüz gayret göstererek hakikat bahrinde gavvâs olup, ma'rifet tavırlarını sayd-ı şikâr etmeye beşârettir. Hadîs-i şerîfin üzerinde serdedilen görüşler şöyledir;

Bazılarına göre Peygamber Efendimiz'i uykuda gören bi-aynihi yakazada görmüş gibi olur. Zira onlara göre şeytan Peygamber Efendimiz'in sûretine giremez.¹⁷⁹ Bazıları da uykuda gören bazıları sûreti üzerine görmüş gibidir. Fakat bu durum, vakt-i saâdetlerinde bulunup vech-i pâkî ile müşerref olmayanlarla ilgilidir. Bazıları bu tevcihleri bâid görerek cerh etmiş, bazıları da öyle insanlar vardır ki, uykuda kâfir görse mümin olur, mü'min görse âbid olur, âbid görse zâhid olur, zâhid görse kâmil olup yakazada baş gözüyle de göreceklerini belirtmişlerdir.

En sahih görüşe göre, Peygamber Efendimizi menâmda gören bir kişi yakazada dünya gözüyle de görebilir. Çünkü şeytan Efendimiz Hazretleri'nin sûretine giremez. Eğer rüyayı gören ârif ve sâlik-i sâdık ise elbette bu âlemde tekmîl-i merâtib¹⁸⁰ edip, hâlet-i yakazada baş gözüyle görür ve eğer tekmîl-i merâtib edemeyip noksan kalırsa son nefeste kendisine sekerâtü'l mevt âriz olunca o mü'mini hîle-i şeytandan korumak için o meclise Hazret-i Rasûl teşrif eder. Tekmîl-i merâtibi gerçekleştirememiş bu mümin de Efendimiz Hazretleri'ni son nefesinde de olsa yakazada baş gözüyle görür ve gördüğü Peygamber Efendimiz'in kendisidir.¹⁸¹

Şeyhî meseleyi bir de şu yönü ile ele alır. Şeytanın davâ-yı rubûbiyet ile âlem-i mânada bazı sâlike tecellî ederek kimini delalete düşürdüğü, kimini ise ilim ve irfânı sebebiyle idlâle kâdir olamadığı bir gerçektir ve bu olayın izahı şöyledir: Hazret-i rabbu'l-izzet sûretten ve şekilden münezzehtir, şeytan bir sûrete temessül edip izhâr-ı tecellî ve davâ-yı rubûbiyete baîd değildir. Bundan dolayı her ne çeşit sûrete temessül etse Hak celle ve alâ Hazretleri o sûretten ve her sûret-i şekilden münezzehtir. Bilindiği üzere Hak Teâlâ'nın bir ismi Hâdi, bir ismi şerîfi Mudil'dir. Şeytan, Hakk'ın Mudil¹⁸² ismine mazhar olduğundan o davâsını bu isim kuvvetiyle icra etmeğe kâdirdir. Fakat ârif bu davânın bâtıl olduğunu anlar. Fakat sûret-i Resûlallâh (s.a.v.)'e temessül kâbil değildir. Zira Hazret ism-i Hâdi'ye mazhar olduğundan ezdâdın içtimâ'ı mâni'âtü'l-cem' olduğundan bunun gerçekleşmesi imkânsızdır. Bir başka sakınca da layık olmayan birinin ol sûrete temessülü hasebiyle şerîat-ı mutahharâyâ isnâd ile hâlet-i hatır/hatırının incindiği müşâhede edilir. Bu ise hikmete muhâlifdir.¹⁸³

Sâlikin Hazret-i Resûlü rüyâda görmesi, rûh-i hayvânînin nihâyeti, rûh-i insânînin bidâyeti anlamına gelir. Bazılarına göre, uykuda müşâhede, mirâc-ı mü'min, tekmîl-i sülûk ve tahsîl-i irfâna beşâret olup, sâlikin semere-i mücâhedât-ı sûrîsi müşâhedât-ı mânevîdir. Şuhûd-i mutlakta muhabbetin âsârı hayâl-i mukayyette bazı

¹⁷⁹ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 176b.

¹⁸⁰ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 177a.

¹⁸¹ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 177b.

¹⁸² Şeyhî, *Lemaât*, vr. 177b.

¹⁸³ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 178a-178b.

temessülât ve elvân-ı nûrânî ve eşkâl-i sâfî zuhûrudur, Asıl kemâl sâlikin hâline göre ol Hazretin zuhûrudur. Bu zuhûr, ya o andaki hâlini tebşîr eder veyahut encâm-ı kârına işârettir. Eğer sâlik bu mertebenin hâfızı ve pâsibânı olursa veyahut encâmı kârda mâlik olacak mertebenin sâliki ve müciddi/gayretlisi olursa, bunların her ikisi de hidâyet ve inayettir. Hayâl-i mukayyette kendine zuhûr etmiş bu durum hâl olup, hayal-i mutlakta onun fevkinde zuhûr eden ahvâli müşâhede edebilir ve o makâmı da koruyabilirse, bu ahvâl de kendisine hâl olup, âlem-i ervâhta onlardan a'lâ zuhûrlar ile karşılaşır. Sâlik bu makâm ile mukayyet olmayarak, daha yüksek makâmın tâlibi ve sâliki olursa o ahvâl de kendisine hâl olur. Hatta onun üstünde âlem-i meânî ahvâli zuhûr eder. Bu durumları da müşâhede eder. Sonunda bu haller makâm-ı mülk olur.¹⁸⁴ Şeyhî'ye göre “*Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım*”¹⁸⁵ sırrına mazhar olmuş peygamberimizi **حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ** “*Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır*”¹⁸⁶ ayet-i kerimesine muhatab olanlar asla göremez.¹⁸⁷

Burada şunu belirtelim ki kendisini “*Fakîrû'l-hâl ve kalîlü'l-bâl ve kesîrû'l-vebâl*” Peygamber Efendimizi de “*Mebdâ-ı âsâr ve menşe-i envâr ve mahzen-i esrâr rasûl-i ekrem ve nebiyyi'l-muhterem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretleri*” olarak niteleyen müellif, Efendimiz Hazretleri'ni birkaç defa müşâhede etmiştir.¹⁸⁸

Sâlikin rüyâda sahâbe-i güzîn efendilerimizden birini görmesi ise hilim, sabır, sıdk, rızâ, teslîm ve sâir ahlâk-ı hamîde ile muttasıf olarak kemâle erdiğine işaret ettiği gibi, zâhiren ve bâtinen itikâd-ı küllî ve ihlâs-ı tâm ve galebe-i riyâzât ve mücâhedât ile sırr-ı Muhammedîye mazhar olarak ebedî devlet ve saâdete vâsıl olduğuna beşâret yani müjdedir.

Kümmel-i evliyâdan birini görmesi tarîkatın kabûlü ve hakîkatın husûlüne işârettir. Bu evliyaullahla konuşursa kelâmın gerektirdiği manaya göre tabir edilir.¹⁸⁹

Şeyhülislamdan medrese softasına kadar zâhir ulemasını görmek temyiz-i zahirî, Osmanlı çuhadârından vezire kadar görülenler ise temyiz-i batınîdir. Meşayihin sûretini görmek irşad ve sülûktur. Veziri görmek akla, padişah görmek tevekküle işârettir.¹⁹⁰

Sâlikin havada yürüdüğünü ve uçtuğunu görmesi, sâlik isti'dâdlı ise, beşerî vücûdunun letâfetine ve nezâfetine işaret, nâriyetinin nûriyete ve süflîyetinin ulvîyete tebdîl olmasına müjdedir. Fakat sâlik isti'dâdlı değil ise bu rüyâ, nefsin tuğyânı ve hevâ ü hevesin bir ürünüdür. Fakat aynı rüyâyı seyr ü sülûkta olmayan avâm ve cühhâlden birinin görmesi başka bir anlama gelir.¹⁹¹

¹⁸⁴ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 178a-178b.

¹⁸⁵ Aclunî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 164.

¹⁸⁶ el-Bakara, 2/7.

¹⁸⁷ Şeyhî, *Terkibât*, vr. 42a.

¹⁸⁸ Bkz., Şeyhî, *Lemaât*, vr. 174a, vr. 178a-178b.

¹⁸⁹ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 174a.

¹⁹⁰ Şeyhî, *Etvâr-i hacegân*, vr. 80a.

¹⁹¹ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 184b.

Mübtedî bir sâlikin rüyâda lâşe görmesi, “*Dünyâ cîfedir, onu talep edenler köpeklerdir*”¹⁹² gereği dünyâ cîfesine meyletmesine işârettir. Fakat bu rüyayı bir ârifin görmesi, onun sıfat-ı hayvânîyi külliyyen helâk edip, sıfat-ı insâniyyeye duhûl ettiğini gösterir. Şeyhî'ye göre insan ile nâs kavramları arasında büyük fark vardır. İnsan ünsiyetten müştâk, nâs ise nisyandan türemiştir. İnsana lâzım olan sıfât-ı insâniyedir. Bu durumda mübtedî sâlik insan cesedi görse bu rüya onun amelini helâk ve sıfat-ı insâniyesini izâle ederek şehvete meylettiğini gösterir. Eğer rüyâ mer'înin hâli değilse mahalline göre tabîr edilir. Zira zaman olur talîm ve terğîb için râî kendi hâlini müşâhede eder. Vakit olur âharın halini uyku yolu ile keşfeder. İki tabir arasında çok fark vardır. İktizâsına göre sâlik tesellî edilir. Bir ârif meyyit görse, sıfât-ı nisyânla bağlantılı olan nâsiyetini helâk etmiş olmasına yorulur. Kısacası böyle bir rüyâ, mübtedî için sıfât-ı insâniyenin, muntehî içinse nisyânın helâkı ile tabir edilir.¹⁹³

ce. Millet ve bölge tabirleri: Şeyhî bu bölümde birçok inanç ve ırktan insanı rüyada görmenin yorumunu yapmıştır. Bu yorumlarında gayr-i müslimler hakkında tamamen olumsuz kanaatler serdetmiştir. Müslüman milletleri yorumlarken ise kültür ve medeniyet açısından gelişmiş olan toplumları bilgi ve irfân zenginliğine işaret olarak değerlendirirken bu bakımdan daha az gelişmiş olanları görmeyi ise genel anlamda bilgi ve irfan eksikliğine işaret olarak tabir etmiştir. Şeyhî bu değerlendirmeleri yaparken aşağıda alıntı yaptığı köyle ilgili mesnevî beytinden de anlaşılacağı üzere Mevlânâ Hazretleri'nden etkilendiği anlaşılmaktadır:

Dimerudî merd-ra ahmak koned

Akl-ra bî nûr bî revnak koned

Tercüme:

Köy kişiyi şüphesiz ahmak eder

Aklını bî-nûr bî-revnâk eder.¹⁹⁴

Fakat bu yorumlar bir ayrımcılık değildir. Sonuçta söz konusu olan değerlendirmeler misâl âleminde gerçekleşen soyut bir olay olan rüya tabiri ile ilgilidir. Biz burada sadece olumlu yorumları vererek olumsuz değerlendirmeleri dipnota havele ederek geçmek istiyoruz.¹⁹⁵ Bu yorumlardan bazı örnekler şöyledir: Sâlikin Yâhûdi görmesi zahirî mekr, hîle, hiyânet, sadakat yokluğu ve tam bir inkâra işârettir.¹⁹⁶ Türkistan görmesi âdemiyet, sıfat-ı murâat, kemâl-i şeriat, perhiz, riyâzât, seyr ü sülûk ve tarîk-i muhabbet ve mârifeti kabulüne yorulur, Arabistan görmesi fesâhat, belâgat ve

¹⁹² Bkz. Aclûni, *Keşfu'l-hafâ*, c. I, 409, h. no: 1313; Süyûtî, *Dürer*, 119, h. no: 230.

¹⁹³ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 138a, 141a-141b.

¹⁹⁴ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 152b; Mevlânâ, *Mesnevî*, c. I-II, (Türkçesi: Tâhirü'l-Mevlevî, Haz. Selahaddin Tuna), Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2006, c. II, 55.

¹⁹⁵ Bu olumsuz yorumlar için bkz., Şeyhî, *Lemaât*, vr. 152b, 167b-168a.

¹⁹⁶ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 167b-168a.

kemâl-i şerîate bir işaret olarak açıklanır. Tabii ki burada kastedilen bu bölgelerin halklarını görmektir.¹⁹⁷

Sonuç

Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi'nin rüya kavramı ve rüya yorumu hakkındaki görüşlerini konu edindiğimiz bu makalemizde müellifin görüşlerini ele almadan önce insan doğasının ayrılmaz bir parçası olan rüya olgusunu öncelikle tarihî seyri içinde ele aldık. Bu kapsamda öncelikle söz konusu kavramla ilgili olarak oluşan müktesebâtın antik dönemden İslâmî döneme kadar geçen süredeki izini sürdük. Bu kapsamda önemli bilgilere kısaca değindik.

İslâmî dönemi izah etmek için evvela kavramın tanımını yaptık ve Kur'ân ve sünnetteki yerini nazara verdik. Akabinde ise meseleyi tefsir, hadis, felsefe âlimlerinin ve mutasavvıfların görüşleri doğrultusunda ele alarak konuyu bütüncül bir çerçevede ortaya koyduk. Bu ele alışıta rüya unsurunun her toplumda önemli bir yeri olduğunu gördük.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra Şeyhî'nin görüşlerine değindik. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki rüya olgusuyla ilgili yüklü miktarda bir müktesebat ortaya koymuş olan müellif, ibtidâsından intihasına kadar, seyr ü sülûkunun her aşamasında gördüğü rüyalar, mânevî büyükleri ile kendi arasında önemli bir iletişim vasıtası olmuştur. Ona göre bazı zâtların “uyku küspesi” mesabesinde gördükleri rüyaya önem vermemelerinin nedenini, “*Âlem-i hayâlden bîrûn*” bir menzil ve “*Mertebe-i misâlden efvân*” bir mertebede bulunan bu zâtların, rüyaya ihtiyaç duymamalarına bağlamaktadır. Yoksa bu yolun zayıf sâliklerinin rüyanın her türünü dikkate alarak ondan istifade etmesi şarttır. Buna binaen çoğu turûk-ı âliyye meşâyihî, sâliklerin rüyâlarıyla mukayyet olmuşlar, müridlerini onların gördükleri tahzîr ve tebşîr içerikli rüyalardan yaralanarak müntesiplerinin seyr ü sülûklerine yön göstermişler, kıvam vermişlerdir.¹⁹⁸

Müellifin konu ile ilgili görüşleri daha önce ortaya konan genel-geçer anlayışa uygun olmakla birlikte yer yer kendine has değerlendirmeler de içermektedir. Örnek olarak “*tabir*” kavramını tanımlarken rüyası yorumlanan dervişi dikkate almış, yapılan tabirden onun payına düşeni kabul duygusunu tesellî olarak tanımlamıştır.¹⁹⁹ Yine şeytanın Peygamber Efendimiz'in sûretine giremeyeceğini izah ederken sahip olduğu *vahdet-i vücûd* anlayışını devreye sokar. Ona göre Peygamber Efendimiz “Hâdî” ism-i şerifinin tecellisi olarak varolmuş iken, Şeytan “Mudil” ism-i şerifinin bir yansımasıdır. Öyle ise şeytan asla Peygamber Efendimiz'in sûretine giremez. Müellifin dikkat geçen bir başka yönü ise tabirlerinde ince ayrıntılara inmesidir. Ona göre rüyanın yorumu görüldüğü vakte, görüldüğü güne bazen ilk harfine göre, bazen görüldüğü mevsime ve bu mevsimlere has şeylere göre anlam kazanır. Onun için sathî bir değerlendirme ile doğru bir tabir elde edilemez.

¹⁹⁷ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 167b-168a.

¹⁹⁸ Şeyhî, *Terkibât*, vr. 40b.

¹⁹⁹ Şeyhî, *Etvâr-i Hâcegân*, vr. 81b.

Şeyhî'ye göre aslolan âşîğın rüyâsıyla yakaza halinin birbirine uyup uymadığıdır. Rüyâsı yakaza haline uygunsâ o rüyâ rüyâ-yı sâdıkadır. Rüyâsı yakaza haline uymamakla birlikte sâlik içinde bir muhabbet ve harâret hissediyorsa bu rüyâ da geleceğe dönük bir müjde vardır. Fakat muhabbetinde rehâvet müşâhede ederse, vaktiyle ya muhabbetin zuhûru veyâhud adğâs ü ahlâmıdır. Hâsılı durumun gereklerine göre tabir edilmelidir.²⁰⁰

Sonuç olarak başarılı bir seyr ü sülûk süreci geçirmek için her tâlib-i sâdik ve her mürîd-i sâlik için ilm-i tabire yani rüya yorumu ilmine âşina olmak sûretiyle yaşadığı olağanüstü bazı tecrübeleri doğru analiz ederek kendisini nefis ve şeytanın hîlelerinden koruması ehem ve elzemdir. Bu şuur düzeyinde olan salik, güvenli bir şekilde pirlerin himmeti, Hz. Peygamber'in şefâati ve Allah Teâlâ'nın inâyetine nâil olarak ebedî safâyı elde eder.²⁰¹

KAYNAKÇA

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-kur'an'l-kerîm*, el-Mektebetu'l-İslâmî, İstanbul 1982.

Aclunî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1933.

Alper, Kadir-Alper, Yasemin, “Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi'nin A'mâk-ı Hayâl'inde Robert E. Ornstein'in Sezgi Eğitimi”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/4 Winter 2015, p. 27-48 DOI Number: Erişim Tarihi: 03/05/2016, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7822> ISSN: 1308-2140, Ankara-Turkey.

Asiye Hâtun, *Rüyâ Mektupları*, (sad. Cemal Kafadar), Oğlak, İstanbul 1994.

el-Avadî, Üsâme M., *Ahkâmü Tefsîri'r-rü'yâ ve'l-ahlâm fi'l-Çur'âni'l-Kerîm ve's-sünneti'l-mutahhara*, Beyrut 1411/1991.

Aydar, Hidayet, “Kur'an'da Rüyalar ve Rüyaların Hayata Yansımaları” *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V (I), (2005).

Aydın, Hasan, “İslâm Felsefesinde Rüya Kuramı, İşlevleri ve Kimi Sonuçları”, dergipark.ulakbim.gov.tr/omuifd/article/download/5000073415/5000067674, Erişim tarihi: 05/05/2016.

el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âşâru'l-Müellifîn* (I-II), MEB İstanbul 1951-1955.

²⁰⁰ Şeyhî, *Mektubât-ı erbaîn*, vr. 14b; Şeyhî'nin yaptığı birçok farklı rüya tabiri örnekleri için bkz., a. mlf., *Etvâr-i haccân*, vr.79a-82b; a. mlf., *Lemaât*, 135a-191a; a. mlf., *Usûlü'l-Vusûl*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, Nu: vr. 1b-60b.

²⁰¹ Şeyhî, *Lemaât*, vr. 136a.

Balaban, Adem, “Türkçe Yazma Tabirnameler”, (ss. 112-132), *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 9, 2014.

Batar, Yusuf, “Kur’an Kıssalarının Amaçlarıyla İlgili Kavramların Eğitim Öğretim Açısından Tahlili”, *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 9, (X) 1, Bahar 2014.

Bedir, Engin, *Tasavvufî Tecrübe İçinde Rüya Bilgisinin Yeri “Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi’nin Görüşleri”*, Erişim Tarihi: 01/05/2016, <http://haceganhanedani.com/.../>, Erişim Tarihi: 01/05/2016.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333/1342.

el-Cevherî, İsmail *es-Sıhah tâcu’l-luğa ve sıhahu’l-arabiyye*, el-Kâhire 1982,

Ceyhan, Semih, “Köstendilli Süleyman Şeyhî”, *DİA*, XXXVIII, Ankara 2010.

Cürcanî, *Tarifât*, (Terc. ve Şerh Eden: Ârif Erkan), Bahar Yay., İstanbul 1997.

Çelebi, Emin, “İbn Arabî’de Tasavvufî Tecrübenin Epistemolojik Mahiyetine Dair”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 29, 2010.

Çelebi, İlyas, “Rüya” *DİA*, XXXV, 2008.

Çelik, İsa, *Muhammed İkbâl’in Tasavvufî Düşüncesi*, Kaknüs Yay, İst. 2004,

Çetin, Özer, “Dinî Tecrübenin Anlaşılmasında Rüyanın Rolü: Yusuf Sûresindeki Rüyalar Üzerine Psikolojik Bir Yorum”, *UÜİFD.*, (ss. 93-119), (XXI) 2, 2012.

Çoruh, Hakkı Şinasi, *Rüya Dünyamız*, İstanbul 1968.

Develioğlu, Abdullah, *Büyük İnsanlar, (3000 Türk ve İslâm Müellifi)*, Yayıncılık Mtb., İstanbul 1973.

Duman, M. Zeki “Kur’an’da Müteşabihât”, *Bilimname*, (III), 9, 2005.

Durusoy, Ali, “Hayal” Mad., *DİA*, XVII, İstanbul 1998.

Durusoy, Ali, *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri*, İstanbul 1993.

et-Tâdifî, Allame Muhammed bin Yahya, *Cevherden Gerdanlıklar Hz. Abdülkadir Geylani’nin Menkıbeleri*, (Terc. Naim Erdoğan), Âlem Yay., İstanbul ts.

Encyclopaedia Britannica, London, I-XXV, 1953,

Fârâbî, *el-Medînetü’l-fâzıla* (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrut 1986.

Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü’l-evliya* (Haz. Mehmed Zahid Kotku), Seha Neşriyat, İstanbul, 1983.

Filibeli Ahmet Hilmi, *A’mak-ı Hayal* Pozitif Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Fromm, Erch *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, (trc. Aydın Arıtan-Kaan H. Ökten), İstanbul 1992.

Gaybov, Seyran, "Hasta Kasım'ın Rüya Motifinin Tahlili", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2011.

Gazzâlî, *el-Münkız mine'd-dalâl*, Kâhire 1991.

_____, *İhyau 'ulumî'd-din I-IV*, Kâhire 1358.

Geylânî, el-Hasenî el-Hüseynî, Kutb-ı Rabbânî Seyyid Şerif Şeyh Abdülkâdir (470-561/1077-1166), *Âdab*, Medine Yay., İstanbul, 2012.

_____, *Geylânî Tefsiri I-VI*, (Tahk. Muhammed Fâdıl Geylânî, Terc. Heyet), Ceylani İlim Araştırma ve Yayın Merkezi, İstanbul 2012.

Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılab Yay., İstanbul 2004.

Günay, Umay, *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara 1992.

Gürer, Dilaver, "Hz. Yûsuf'un Gördüğü Rüyanın *Fusûsü'l hikem*'deki Yorumu", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), yıl: 9 sayı: 21, 2008.

Gürün, O.A., *Psikoloji Sözlüğü*, İnkılab Kitapevi İstanbul 1971.

Güven M. Yusuf, - Belbağı, Osman Fatih, *Hakikat Penceresi mi? Hayal Perdesi mi? Rüya*, İstanbul, 2006.

Haksever, Ahmed Cahid, "Turhallı Mustafa Efendi ve Bâzı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl. 5, Sayı. 13, Ankara, 2004.

Hançerlioğlu, Orhan *Felsefe Ansiklopedisi VI*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1976.

el-İsfahânî, er-Râğîb *el-Mufredât fi ğarîbi'l-kur'ân*, Kahraman Yay., İstanbul 1986.

Işıcık, Yusuf, "Kur'anda İki Temel Kavram: Te'vil ve Müteşabih", <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/neuifd/article/viewfile.>, Erişim tarihi: 09/05/2016.

İbn Arabî, Muhyiddîn, *Rüyâ Tabirleri*, (Trc. Rahmi Serin, Haz. Abdurrahman Pamuk), Pamuk Yayınları, İstanbul, ts.

İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti (Şifâu's-Sâil)*, (Çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul 1998.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed *Lisânu'l-arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1414/1994.

İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, II, Kahire, 1293.

İhvânü's-Safâ, *Resâilu İhvâni's-Safâ*, Beyrut 1957.

İkbal, Cavid, "Mevlânâ-İkbal", *Mevlânâ Güldestesi IV*, Konya 1996.

Karasakal, Şaban, “Kur’ân’da Rüyâ ve Hulm Yakınanlamlılarının Farkları”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, XI, (3), 2010, 169-172.

el-Kâşânî, Abdürrezzâk, (v. 730/1330), *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu’cemü’l-Müellifîn Terâcimü Musannifi’l-Kütübi’l-Arabiyye*, (I-XV), Beyrut ts.

Kiel, Machiel, *The Encyclopaedia Of İslâm New Edition*, vol 5, Leiden 1979.

_____, “Köstendil”, *DİA*, XXVI, 2002, 277-279.

el-Kindî, Yâkûb b. İshak, *Felsefî Risâleler*, (trc. Mahmut Kaya, İst., 2002.

_____, *Risâle fî Mâhiyet’in Nevm ve’r-Rü’yâ (Uyku ve Rüyanın Mahiyeti Üzerine)*, (Çev. Mahmut Kaya), İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

Kuşeyrî, er-Risâle, (nşr. Abdülhalim Mahmud), Kahire 1966.

Majîd Fakhry, *Grek Philosophy: Impact on Islamic Philosophy*, www.muslimphilosophy.com/ip/rep/.

Mehmed Tahir, “Süleyman Efendi: Köstendilî Mollazade Süleyman Şeyhî Efendi”, *Sırat-ı Müstakîm, Sebîlü’r-Reşad*, VI, Sayı: 145. İstanbul 2 Haziran 1327.

_____, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333/h.1342.

Mevlânâ, *Mesnevî*, (Trc. Veled İzbulak), İstanbul 1965; *Mesnevî*, c. I-II, (Türkçesi: Tâhirü’l-Mevlevî, Haz. Selahaddin Tuna), Kırkambar Kit., İstanbul 2006.

Mevlüt İhsanî Belgeseli (Mevlüt Şafak), Yapımcı: Türk Haberler Ajansı Yönetmen: Kutlay Doğan, TRT Belgesel 1. Bölüm, <https://www.google.com.tr>, Erişim Tarihi: 03/05/2016.

Muhammed b. Abdullah, *Mişkâtü’l-mesâbîh*, (Thk. Nâsiruddin el-Albânî), Dimaşk, 1961.

en-Nâblûsî, Abdülganî, *Ta’tîru’l-enâm fî ta’bîri’l-menâm- İslâmî Açısından Hakîkî Rüyâ Tabirleri*, (Trc, Ali Bayram-Sadi Çögenli), İstanbul: Çile, 1977.

Nişancı Mehmet Paşa, *Osmanlı Sultanları Tarihi, Osmanlı Tarihleri I*, (Çev. İ. Hakkı Konyalı), İstanbul 1949.

Ovacık, Zübeyir, “Gazzâlî’de Metafizik Bilginin İmkânı Açısından Rüya Dream in Terms of the Possibility of Metaphysical Knowledge in al-Ghazali”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (XIII), 2, Aralık-2011.

Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, I, Ankara, 1971.

Ömer Hüdayî Baba, *Dîvanı*, (Der., Hacı Muharrem Hilmi Efendi, Haz., Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Nşr. İst., 2007.

Özcan, Emine Sonnur, “Âşıkpaşazâde Târîhi'nde Osmanlı Hâkimiyet Söylemi ve Terminolojisi The Ottoman Sovereignty Discourse and Terminology in the Âşıkpaşazâde Târîhi”, (ss. 141-156), *OTAM*, 38, Güz 2015.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Muhammed Tevfik Bosnevî-Hayâtı, Mektupları, Halîfeleri*, Fatih Yayınevi, 1981.

_____, Kuşadalı İbrahim Halveti. *Hayatı, Düşünceleri, Mektupları*, İstanbul 1982.

Sâdık'ül-Sâdi, Muhammed *Hazreti Abdülkâdir Geylânî'nin Menkıbeleri/Gaybun Dili*, (Haz. Bekir Uluçınar), Uluçınar Yayınları, İstanbul 1981.

Sarıtaş, Kamil, “İbn Haldun'da Bilgi Felsefesi”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/8 Summer* Ankara-Turkey, 2014.

Schimmel, Annemarie, *Halifenin Rüyalari İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*, (Çev. Tüba Erkmen), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Süleyman Uludağ, “Tasavvufta Rüya”, *DİA*, XXXV, 2008.

Şeyhî, Köstendilli Süleyman, *Bahrü'l-Velâye: 1001 Sûfî*, (Haz. Sezâi Küçük-Semih Ceyhan), Mavi Yay. İstanbul 2007.

_____, *Burûki'l-Âşikân ve Sülûki'l-Merdân Li-Şeyhî Süleymân el-Müsemmâ bi Mir'âtü'l-Muvahhidîn (Mir'âtü'l-Muvahhidîn)*, (Yazma) İstanbul Sül. Ktp. Birinci Serez Bl., Nu: 1515.

_____, *Lemeât-ı Nakşbendiyye*, (Yazma) DTCF Ktp. Yazmalar Bl., M. Ozak, I, No: 570.

_____, *Medâr-ı Sâlikân fî Etvâr-ı Hâcegân*, (Yazma) İstanbul Üniv. Ktp. Ty. Bl., No: 2242/2.

_____, *Mektûbât-ı Erbaîn*, (Yazma) İstanbul Süleymaniye Ktp. M. Ârif - M. Murad Bl., No: 213/1.

_____, *Sakk-ı Şeyhî*, (Yazma) İstanbul Üniv. Ktp. Ty. Bl., 297.5.

_____, *Terkibât-ı Erbaîn*, (Yazma) İstanbul Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, BL., No: 2710/2.

_____, *Usûlü'l-Vusûl*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, Nu: vr. 1b-60b.

Şimşek, Selami, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, Buhâra Yayınları, İstanbul 2012.

et-Tâdifi, Allâme Muhammed b. Yahya, *Cevherden Gerdanlıklar, Hazreti Abdülkâdir-i Geylânî'nin Menkıbeleri*, (Çev. Naim Erdoğan), Âlem Yayınları, ts.

Tatçı, Mustafa- Çeltik, Halil, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Ta'bîr-nâmeleri*, Akçağ, Ankara, 1995.

Tosun, Necdet, “Tasavvuf Kültüründe Meyve”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl 5, sayı 13, Ankara, 2004, s. 289-299.

Tuman, Nail Mehmed, *Tuhfe-i Nâili*, I-II, Yazma, Türk Ansiklopedisi Kütüphanesi No: 1959-B-15/1-2.

Tura, M. Nusret, *Mektuplar*, Haz. Mahmut Erol Kılıç, İnsan Yay., İstanbul 2006.

Türek, İbrahim, *Rüyalar*, İstanbul, 1965.

Türk Ansiklopedisi, (XXII), Ankara 1975.

Uludağ, Süleyman, “Tasavvufta Rüyâ”, *DİA*, XXXV, *DİA*, İstanbul 2008.

Uysal, Enver, “Kindî Felsefesinde “Hayal Gücü” Kavramı”, *UÜİFD* (XXII), 2, 2013.

Wikipedia, <https://tr.wikipedia.org/>, Erişim Tarihi: 15/05/2016.

Yıldırım, Birol, *Köstendilli Süleyman Şeyhi Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Erzurum 2016.

Yıldırım, Enbiya, “Beyhakî ve Hadis Rivayetinde Rüyaya Verdiği Değer”, *eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/301.pdf*, Erişim tarihi: 05/04/2016.

Yılmaz, Ali, *Köstendilli Süleyman Şeyhî (Şeyhî Süleyman Efendi)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvuf Mes'eleleri*, Erkam Yay., İstanbul 1997.

Yılmaz, Sadi, “İbn Rüşd Psikolojisi -Fizikten Metafiziğe İbn Rüşd'ün İnsan Tasavvuru”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 / 2007.